

Año LIV. urtea
133 - 2022
Urtarrila-ekaina
Enero-junio

FONTES LINGVÆ VASCONVM STVDIA ET DOCUMENTA

SEPARATA

Oltzako aldaeraren inguruan

(2 – Ihabarko azpialdaera)

Koldo Artola

Sumario / Aurkibidea

Fontes Linguae Vasconum. Studia et Documenta

Año LIV. urtea - N.º 133. zk. - 2022

Urtarrila-ekaina / Enero-junio

ARTIKULUAK / ARTÍCULOS / ARTICLES

Goizuetako azentueraren garapena kokatzen Euskara Batu Zaharraren prosodia zehazteko: proposamenen ebaluazioa
Ander Egurtzegi 9

Paul Broca, garunetik hizkuntzara euskararen bideetatik
Joanes Atxa Olaiz 37

Oltzako aldaeraren inguruan (2 – Ihabarko azpialdaera)
Koldo Artola 61

Irudikapenetik esperientziara: euskal literaturaren ikerketa feministaren hastapenak XX. mendearen bukaeran
Maite Luengo Aguirre 115

Altsasuko hizkuntza-paisaiaren azterketa euskararen biziberritzearen testuinguruan: merkataritzako esparrua
Idoia Granizo Uribarrena 131

Euskal doinuaren ulermena: Markinako galderak eta baieztapenak
Izaro Bedialauneta Txurruka, Jennifer Zhang, José Ignacio Hualde 159

Pertsona murriztapenak ditu egitura inbertsonalak: euskararen kasua
Ane Odria, Ane Berro, Beatriz Fernández 191

ERRESEINAK / RESEÑAS / REVIEWS

Euskal literatura itzuliaren egiturak eta islak (1975-2015)
Ane Irizar Melero 223

VARIA

Irigarai familiaren funtsa Nafarroako Errege Artxibo Nagusian: katalogoa (I. dokumentu argitaratuak)
Ekaitz Santazilia 229

Idazlanak aurkezteko arauak / Normas para la presentación de originales / Rules for the submission of originals 259

Oltzako aldaeraren inguruan

(2 – Ihabarko azpialdaera)

Acerca de la variedad de Olza (2 – Subvariedad de Ihabar)

A look at the variety of Olza (2 – Sub-variety of Ihabar)

Koldo Artola

Etnografia Saila-Aranzadi Zientzia Elkartea

kmartola@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5139-3658>

DOI: <https://doi.org/10.35462/flv133.3>

Jasotze data: 2021/11/30. Behin-behineko onartze data: 2022/01/17. Behin betiko onartze data: 2022/04/04.

LABURPENA

Aurreko saio batean ibar honetako hizkera bi zatitan emateko egin hautuaren berri eman genuen, Yrizarrek arrazoituriko iritzietan oinarriturik: Bonaparteren euskalkien sailkapena errespetaturik betiere, Yrizarrek Ihabarko euskara Arakilgo gainerako herrietakoetarik bereizi zuen, aditz iragangaitzeko era bipertsonaletan bataren eta beste arteko ezberdintasun nabariak zeudela kontuan harturik, era honetako Ihabarko adizkiak Sakanako Arbizuraino iristen direnez gero. Lan honetan, bada, Ihabarko euskararen erakusgarriak dakartzagu, aurretik emandakoen osagarri: XIX. mendearen amaieran eta XX.aren hasieran jaiotako berriemaileen ahozko lekukotasunen transkripzioak.

Gako hitzak: hego-nafarrera; Oltzako aldaera (Ihabarko azpi-aldiera); euskal dialektologia.

RESUMEN

En un trabajo anterior explicamos por qué debía diferenciarse el habla de Ihabar del habla del resto de Arakil, basándonos en las opiniones Yrizar al respecto: respetando siempre la clasificación dialectal del príncipe Bonaparte, Yrizar dividió el euskara de Arakil en dos partes, teniendo en cuenta las características de las formas verbales bipersonales intransitivas que, en el caso de Ihabar, diferenciándose de las del resto de su valle, se extienden hasta Arbizu. En este trabajo ofrecemos diversas muestras del euskara de Ihabar; en concreto, presentamos las transcripciones de testimonios orales ofrecidos por informantes nacidos a finales del siglo XIX e inicios del XX.

Palabras clave: alto-navarro meridional; variedad de Arakil (subvariedad de Ihabar); dialectología vasca.

ABSTRACT

In a previous work we explained why the speech of Ihabar should be differentiated from the rest of Arakil, based on the opinions of Pedro de Yrizar in this respect. That is, always respecting the dialectal classification of Prince Bonaparte, Yrizar divided the Basque of Arakil into two parts, taking into account the characteristics of the intransitive bipersonal verb forms, which, in the case of Ihabar, departing from those of the rest of its valley, extend as far as Arbizu. In this work we offer several samples of the Basque language of Ihabar; specifically, we present the transcriptions of oral testimonies offered by informants born at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

Keywords: Southern Navarrese Basque; Olza variety (Ihabar subvariety); Basque dialectology.

1. SARRERA. 2. DATUEN TRANSKRIPZIORAKO OHARRAK. 3. SAIO HONETAKO BERRIEMAILEEN ZERRENDA. 4. IHABAR: AGUSTINA IRURZUN I HOLDI, ARRANZARENA ETXEKOA. 5. IHABAR: ANTONIO ARRAIZA IRAÑETA, GALARNEA ETXEKOA. 6. IHABAR: MICAELA HUARTE ARRARAS, SAKRISTARENA ETXEKOA. 6.1. Nekazalgo-gaiak eta eskulanak. 6.2. Garai bateko herri-giroa. 6.3. Haur-jolasak. 6.4. Erljioarekikoak. 6.5. Festa-girokoak. 6.6. Ohiko sendagintzaz zerbait. 6.7. Bestelakoak. 7. ERREFERENTZIAK.

1. SARRERA

Saio honetan, Bonaparte printzeak *ultrapamplonés* azpi-euskalkiaren barruan Oltza izenaz sailkatu zuen aldaerari egokituriko Arakilgo herri batean, Ihabarren, 1980ko hamarkadan bildu ahal izan genituen euskarazko laginen berri ematera gatoz.

Ihabarko ekaiak bereizi ditugu Arakilgo beste herri batzuetan bildu eta honen aurreko lanean «(1 - Arakilgo azpialdaera)» azpitoluaz prestatu genuen saiotik, Pedro de Yrizarrek 1992an argitaratu zuen *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional* lanean ikusi uste zituen ezaugarri edo berezitasun batzuk kontuan harturik.

Tentuz ibiltzeko kontua hauxe, nolabait, Ihabarko mintzaira NOR-NORI kasuko orainaldian *-dakie, dakizu, dakio...*– Arakilgotik bereizten baita, printzeak *alto-navarro septentrional* deitu zuen euskalkian kokatu zituen Arbizu, Lakuntza, Arruazu, Uharte, Irañeta eta Murginduetako joerara lerraturik egotean, Ihabartik ekialderantz halakoek *z-* baitute hasiera: *zaikie* edo *zaide*, *zaikizu* edo *zaizu*, *zaikio* edo *zaio...* alegia.

Haatik, Ihabarrek Urritzolara bitarteko herriekin partekatzen duen ezaugarri esanguratsua adizki alokutiboena da, tokakoena batik bat. Hots, ‘ni ninduan’ eta ‘gu ginduan’ kasuetarako, *te* agerikoa den *nuten* eta *giñuten* ditugu, denbora batean Oltzan eta Goñerrin erabili ziren *nute* eta *gindute* gisakoen antzera.

Irañeta eta Murginduetara dira, hala ere –Irañeta Arakilgo parte izan zen 1734ra arte–, ibar honekin antzekotasunik handienak mantendu dituztenak, pluraleko bigarren

pertsona tartean dagoen kasuetan, adibidez: ‘zuek hura’, *duzte*; ‘zuek hari hura’, *diozte*; eta ‘nik zuei hura’, *diztet*, hemendik ekialderantz ere, Ihabarren zein Urritzolan, era hauexek bildu baikenituen iragan mendeko laurogeiko hamarkadan.

Lan honen aurreko entrega (Artola, 2021) Arakilgo eta Ihabarko mintzairen inguruko ezaugarri batzuk, denak batera, hona ekartzeko baliatu genuenez, balizko interesduna hartara bideratzen dugu.

2. DATUEN TRANSKRIPZIORAKO OHARRAK

Jarraian aipatuko ditugunak Arakilgo eta Ihabarko azpialdaerekin zerikusia duten datuak dira osoki, Arakildik kanpora ez baikenuen ezer aurkitu ahal izan, Oltzako aldaera osatzen omen zuten ibarretan barrena.

Bokal batzuen itxierak: *a* eta *e* artekoa *ä* idatzi dugu; *e* eta *i* artekoa *ë*; *o* eta *u* artekoa, *ö*. Inoiz, *i* eta *u* arteko bat aditu uste izan dugunean, *ü* idatzi dugu.

Azken horrek bitxi samarra iduri badezake ere, oroitarazi nahi dugu Bonaparteren eskuizkribuetan hitzek artikulua hartzean zer-nola jokatzeko zuten adierazteko hark berak idatziriko orrian¹ zera irakur daitekeela: «Uriz: á, eá, ía, oá, úa». Azken honen kasuan, *u*-aren gainean eta tildearen azpian, puntutxo bat ageri da.

Hots hori Artzibarko eta Erroibarko aldaeretatik Olaibarkora igarotzean desagertuz doa, Gaskuen bi aldiz eta Gelbentzun eta Ziaurritzen bana baizik ez baitugu entzun, baina hemendik mendebalderantz ere, Txulapaingo Beorburun eta Arakilgo Urritzolan bederen –eta Ihabarren aldi batez ere bai–, sumatu dugu haren arrastoa.

Ia aditzen ez diren hotsak, honen aurreneko saioan egin bezala, parentesi artean idatzi ditugu. Zalantzagarrria edo ezezaguna zaigun hitzaren ondoan, parentesi arteko galdera-ikurra (?) idatzi dugu eta harridura sorrarazi digunaren alboan, berriz, harridura-ikurra (!). Halaber, pasarte ilun batzuk parentesi arteko eten-puntuak idatziz [...] ekidin ditugu.

Parentesi karratuak [ ] erabili ditugu maiz, hitzen edo esaldi motzen bat testuen barruan tartekatutako dugunean, hauetan jasotzen dena argitzeko.

Beste kontu bat da galdera-ikurrena. Irakurlea ohartuko denez, zeinu hori ez dugu soilik galderetan erabili, berriemaileek zenbait esaldiri galdera-itxurako intonazioa eman dioten hainbat alditan ere bai baizik.

1 Pagola et al. (1996) lanaren azalean ageri da hori.

Tildeak testu batzuetan –inoiz hauetako zati soilen batean ere bai– markatu ditugu, duela ez aspaldiko gure ohiturari jarraikiz. Bi eratako azentuak erabili ditugu: indar edo intentsitate handikoa (´) bata, eta hori baino txikiagokoa (˘) bestea.

3. SAIO HONETAKO BERRIEMAILEEN ZERRENDIA

Ihabar

Agustina Irurzun Iholdi, 1905

Ama: Irañeta / Aita: Ihabar

Antonio Arraiza Irañeta, 1911

Ama: Ihabar / aita: Uharte-Arakil

Micaela Huarte Arraras, 1898

Ama: Ihabar / aita: Uharte-Arakil

Jarraiko testuetan joan den mendeko laurogeiko hamarkadan Ihabarren aurkitu genituen adin handiko hiru laguni bildu genizkion euskarazko lekukotasun batzuk islatu ditugu. Erraz antzeman daitekeenez, lehenengo biak doi-doi ziren gauza euskaraz aritu ahal izateko, baina hirugarrena, adinean besteak baino zaharragoa, normaltasunez bakarrik ez, erraztasunez ere mintzo zen eta, ondorioz, bildu ahal izan genion zenbait kontu interesgarri, polit bezain aberatsak batzuk, baita Pedro de Yrizarrentzat (1992) aditz indikatiboa ere.

Egundoko zoria izan genuen andre Micaela aurkitzean. Bera baino lehenago ezaguturiko andre Agustinarengana joan ginen batean, honek jakinarazi zigun hura herrira etorri berria zela, Aste Santuko egunak bertan igarotzera, Irunen bizi baitzen alaba baten familiarekin senarra hil eta gero. Agustina andere xaloak, halaber, Micaela hiztun ona eta oso abegikorra zela esan zigun. Hortik aurrerakoa erraz asma daiteke: Micaela ikustera joan, pixka bat limurtu eta, handik egun gutxira, Irunen berarekin biltzen hasi. Bere alaba Flora ere laguntzaile bikaina izan genuen, maiz bulkatu eta animatu baitzuen ama euskaraz mintzatzera.

4. IHABAR: AGUSTINA IRURZUN IHOLDI, ARRANZARENA ETXEKOA

Bere alabaz zerbait (1981)

Nik doket alaba at, alaba bat... Frantzian, Paris, ezkondua? ¿cómo diré con un francés?
– Frantses batekin.

Bai, eta oso da, oso ona; nire aixkideak e, esan, esan zagun (!) francesakin, ezkondu bea? alaba? Jesus!... oso ona atra, oso ona.

– Bai, e? Gizon ona da...

Bai, bai; esto, ogei urten? daoken...

– Ezkondurik?

Ogei urte, eta... todos los años ¡qué pena! no puedo...
 – Urte oro?
 Bai, urtero? etorri...
 – Etorri dira?
 Torri dira? no; eso es ‘ya han venido’, ¿no? ‘vienen’, dire...
 – Heldu dire? Etortzen dira?
 Bai, bai, esto... ¿cómo es el verano?
 – Bai, udan?
 Udan, bai; eta... también, también Paskotan, Navidad.
 – Eta Eguberrietan ere.
 Bai, bai, eta ni? ni? juaten naiz, udean, illebeta pastea.
 – Oso ongi...
 Oso ongi; eta... ‘yerno’ ¿cómo se dice en vasco?
 – Suhia.
 Suya? e... juan den urtian, eman zien, ¿cómo se dice? me llevó...
 – Eraman.
 Bai, eraman: Belgika? Bruselas? eta mundu, erdi mundue ikusi ut.
 – A! Bai ongi, e?
 Oso ongi; beño ya? e... me parece ¿cómo se dice?
 – ‘Uste dut’ edo?
 Ete ez... a!...
 – ‘Ez naizela gehiago joango’?
 Bai, bai-bai, ya zarra dee, zarra naiz te, obe itxan, bai.
 – Zaharra zu? ez...
 Ille zurie ta be!... zarra.
 – Oi! Ile zuria, nik ere bai; eta gazteagoa naiz zu baino, baina ilea...
 Bai, ¡hombre! nik? e... txurie? se me puso, ogei tu-, ogeitamarr urte; bai, bai, zuribe.
 Eta... ¡ui, qué pena!... nunca me he teñido.
 – Inoiz ez duzu tintatu.
 Ez, orpegie, aurpegiek... la cara dice la edad que tiene, ¿no? bai, bai, esaten du...
 urteak, bai. Oi! [barrez]... ¡qué torpe estoy! ¿verdad?
 – Tira, hitz egiteko ohitura galtzen bada...
 Klaro, Jesus!... eta doket e... euskera? lo, lo, oso lo, lo, dormido [barrez].
 – Ahaztuta, e?
 Aztu ez! ai! logan, ¡dormido! Yo, si me pondría a hablar así, ¿todos los días? me
 vendría...
 resucitaría el vasco.

Ihabarkoek Murginduetakoei, isekaz-edo (1985)

Murgitárras, tirritárras [txikitan aditua].

Inkesta bateko datu batzuen azterketa

Datozen lerroetan, euskararen ezagutza mailan, Agustina eta Micaelaren arteko jautzia zer-nolakoa zen agerian jartzen duten adibide batzuk dakartzagu, kuriositate

gisa bada ere. 1986an, Aranzadi Zientzi Elkartearentzat, Marcel Cohen hizkuntzalari frantsesaren inkesta etnolinguistikoko bat Agustinari, zailtasunak zailtasun, galderak egiteko erabiltzen hasi baginen ere, handik urtebetera, lehen aipatu Micaela ezagutzearan, honen gaitasunaz baliatu ginen hark baino erantzun osoagoak eta zuzenagoak ematen zituenez.

Diogunaren erakusle, biegi egindako galdera batzuei batak zein besteak emaniko erantzunak daude 1. taulan (A = Agustina dela, eta M = Micaela).

1. taula. Bi hiztunen erantzun konparatuak

Galdera	Erantzuna
Ayer vino un hombre	A: atzo etorri zan gizon bat M: atzo tor (t)zen gizon bat
He visto seis hombres en el camino	A: sei gizon ikusi dut... bidean M: ikus ttut sei gizon bidean
El hombre ha pegado a un perro	A: gizonak jo, jo dio? zakur bat, zakur... ¡ay! si no puedo... M: gizonak jo dio be txakurrei
Llévate ese pan	A: eman zazu ogi au... ogi ori! M: eman zazu ogi ori
Llevo esos huevos	A: eman zazte arrotze oiek M: aman tzazte arrotze oiek
Los árboles son grandes	A: arbolak aundiek dira M: arbolak dee aundiek
Mi hermano es más fuerte que yo	A: nere anaya ni beño fuerte... M: ne anaie da ni beño fuertean
La madre del jefe ha guisado su propia comida	A: nagusien amak in du bere... bere jatea o... M: nausien amak gisetu du bere bazkarie
Mañana no saldré de casa	A: biar... eztat, no saldré no sé... no me sale M: biar ez naiz itxetik atrako
¿Quién ha hecho matar a su perro?	A: nok in da, in du... bere zakurrari? pero no sé lo otro M: nok inazi dio iltzia gure txakurrei?
¿Cuántos bueyes tienen en el pueblo?	A: zenbat ide, idie, dokete... errian? M: zenbat idi dozkite erriän?
El hombre que vino ayer estaba enfermo	A: gizona... atzo torri... geizki, geizki zëon, o... M: atzo tor zen gizona zeon gezki

5. IHABAR: ANTONIO ARRAIZA IRAÑETA, GALARNEA ETXEKOA

«Zingulu mangulu» kantinela ezaguna Ihabarko bertsoan (1986)

«Au sarde, au bigo, gure mutikua nungo, ona bada itxeko, geixoa bada kanpoko; purrut, purrut, abuelandako» [barrez]. Después cogía al pecho prieto... sí, cogían, y mi abuela pues-pues e... madrina pa mí y... oi umia! aquella abuela lo que habría rezaõ pa mí...

– Nongoa zen abuela hura?

Itxekõa, itxekõa. Ta, or beti... ¿cómo es pa rezar?

– Errezatzeko?

Errezatzen, beti errezatzen ure! muttikoa... eje!

– Ona izateko...

¡Eh! Más contenta, sí. En vasco no puedo hablar; pues, que si podría hablar en vasco te diría muchas cosas, pero me acuerdo que tenía, la abuela, la madre de mi padre, que era de Uharte. Sí, las dos abuelas, viejas las dos. Y la de Uharte tuvo tres hijos, y los tres hijos libró de la mili [...]. Me decían a mi: «A ti también te hemos de librar de la mili [...]». Los últimos números excedente de cupo, o sea, libres. Y va y me toca a mi, por cinco números aquel último. «Ya te decíamos nosotros... algo hemos rezaõ nosotros pa eso».

Urteberriko koplak ezagunak (1986)

– Aizu Antonio, hemen, Eguberrietan edo Urtezaharrez edo, ez zen etxez etxe kantatzen? «Ur barrena, ur goiena» edo... hura nola zen?

Eso era: «Urteberri eun ona, egun onaren señalea, emen dakarregu ur berria, idiki zazu ataria». Y después, pues otras canciones y eso...

– Nola hasten zen? Hasi, nola? «Ur barrena»?

Sí, «Ur goiena, ur barrena / Urteberri, egun ona / Egun onaren señalea / Emen dakarregu ur berria / Agraezu... ataria».

Y después se, pues se cantaban unas cuantas canciones, y al último... «Sentitzen...», pero si no bajaban nada, nada, pues, ya se le cantaba a la mala, la esa:

«Sentitzen tzaittut, sentitzen / Ari zerala jeikitzen / Zuren urdeien zarrastakua / One-raño ezta aditzen».

Y... ¿y después? y ¡claro! seguiríamos cantando esas cosas bien. Después, como no se ha liaõ eso, al último, pues ya no sale:

«Sentitzen zaittut, sentitzen / Ai zeala jeikitzen / Zuren ipurdien tarratakuak / One-raño ezta alitzen (sic)».

Y ya se can-, se iba. Se iba, ya no... no se cantaba más.

Ixtorio ttiki bat (1986)

Un burro, un burro, vendió un burro, y... venía a casa y a la mujer y... le dijo: «Baldin»... quería, le quería comprar un traperero, y dice... «Baldin traperuakin konpondu bagiñe, txarraokua izen bear tzire gue astuaren fiñe, burni ta trapuzarra, galtza ta esparziñe? arren truke xabona, mixtoa ta sardiñek e. Orein Bizente dago gue astuaren jabe, noiz merkexago saldu, gu kontentu gaude».

– Eta hori, kantatua edo?

Sí, sí.

– Eta nola da musika?

La música no; eso, el padre me... el padre me enseñaba, cantando².

2 Kontu hau Pernando Amezketarrarena zela esan ohi zion gure berriemaileari bere aita zenak.

Hizkuntz nahasteak (1986)

1) Coño, pues, ha tenido que aprender ya [...]: ¡Qué, qué se yo ahora, cómo se prepara el caballo! Primero se echa la basta al zaldi al bizker, después el aztalubel, del puzten te he pillau, rau!

2) Abrir la escuela y [...] y marchó un poco tarde. Y el maestro, pues, le riñó, y le dice, a ver lo que... dónde había estaö, qué había hecho y: «Señor, don maestro, un txori he visto, arri he tirado, ankan has dado, sasi entrado, arren billa denbora pasado³».

Jaunartzeko otoitz txiki desitxuratu xamarra (1986)

Lo único que me acuerdo es de, lo que más de... ¿para ir a comulgar? también cómo se reza pa ir a comulgar: «Yo no soy digno de entrar en tu...»

– Sí, pero eso es en castellano...

Sí, sí... sí: «Jaune... Jauna, ni enaiz digno beorren Dibina Majestadea errezibitzeko, beño ala ere erran⁴ bedi, beorren Sandue izen daela nie anime sanatze ta salbatze».

Zeinatzaz bai, baina aitagureaz oroitu ez (1986)

«Gurutza sanduaren señalengatik, gure esaiutatik libra gatxazu Jaun eta Jangoikoa. Aitaren, Semiaren, Espiritu Sanduaren izenian, Amen».

– Eta aitagurea?

Aitagurea? no me acuerdo mucho ahora, e? no lo he rezaö desde de...

[Zerbait eman zuen, baina oso gutxi].

Agur-hitzak (1986)

Abuelak, gue etxeko abuelak, bere semeai: «Agur eta banua, despedidaren tristia, bizi banaiz etorriko naiz, adios nere maitia».

6. IHABAR: MICAELA HUARTE ARRARAS, SAKRISTARENA ETXEKOA

1987 urtetik 1989ra bitartean lau aldiz galdekatu genuen berriemaileak gai ezberdin asko xamar erabili zituenenez, horiek, neurri batean bada ere, gaika ekarri ditugu balizko irakurleak gai batetik bestera jauzika ibili behar izan ez dezan. Testuak zazpi talde nagusitan bildu ditugu: 1) Nekazalgo-gaiak eta eskulanak; 2) Garai bateko herri-giroa; 3) Haur-jolasak; 4) Erljioarekikoak; 5) Festa-girokoak; 6) Ohiko sendagintzaz zerbait; eta 7) Bestelakoak.

3 Oskorriren *Doktor do re mi eta benedizebra* (2005) izeneko diskoan, Señor Maestro kanta ageri da. Hona bere letra: «Señor maestro / txoriya he visto / harriya tirau / hankian pegau / odola sakau / sasiyan trabau / buscando buscando / denbora pasau».

4 *Erran* hori bitxia da hor, ez baita ohikoa izan Arakilen bertako mintzairak iraun duen XX. mendearen bukaera aldian.

1 – Nekazalgo-gaiak eta eskulanak

Lihoaren inguruan, oro har, sokagintzaz eta ehungintzaz

Lihoaren inguruan berriro, ehungintzaz orain ere

Lurra landu eta prestatzeko tresnak

Nekazalgo-erraminta eta bestelako tresna batzuen aipamena (1988)

2 – Garai bateko herri-giroa

Haurtzaroko euskal giro ahuldua

Mintzairaren nongotasuna

Hiriberriko botikara, lotsaturik

Herri arteko ezberdintasun lexikalak

3 – Haur-jolasak

Kuriketan

La cadena

Irixkera

Prille

Koxkean

4 – Erlijioarekikoak

Otoitzak

Dotrinara joaten zeneko oroitzapenak

Eliz kanta apurrak eta misioen berri

Corpus eguneko prozesioa

Eliz kanta eta otoitz batzuk

Eliz ezkilak jotzeko erak

Andredena Mariaren Jasokundeko prozesioaz

Euskararen molde berria haurtzaroan ikasi otoitzetan

Erromeriak: Oskiako ermita, Aralarko San Migel, Ergako Trinitatea

San Migeleko ostatuaz

5 – Festa-girokoak

Inauteriez: Aitexarko, Landarra eta Ninia

Ttuntuneroa Iturmendiko festetara, biolinaren arkuahantzirik

Ttuntuneroez berriro

Ingurutxoaren herriko festetan: San Esteban

Inauteriez oraingoan ere, gauzak argituz

6 – Ohiko sendagintzaz zerbait

Begien hantura

Azaleko bikorrak

Irañetako ur sendagarriak

Garatxoak

Ohiko sendagintzaz beste zerbait

7 – *Bestelakoak*

Lumera, balearen olioa

Arrantzaz zerbait

Atarietan agurtzeko era

Aguazilak batzarrera deitzean ere horrela

Herri Batzarrea hamaika gizonek osatua

Behiak atorra hautsi zion uhartearrarena

Aita eta senarra peoitzen ibiliak

Piper-opilak

Ardoa egiten ikusi ez

6.1. Nekazalgo-gaiak eta eskulanak

Lihoaren inguruan oro har, sokagintzaz eta ehungintzaz (1987)

... pa ese octubre tiene que estar con tres hojicas nacido el lino, y la otra no me acuerdo. «Lìgöá... urríko? martx-, irú orríko». ¿Cómo será? ¡oi! algunas veces me viene todo al pelo, y otras veces no puedo arrancar; bueno, de todos modos, pa ese... pa ese mes, tiene que estar nacido con tres hojicas. ¿Cómo se dirá? no puedo pensar, a la noche en la cama pensaré⁵.

– Aterako da beste egun batean.

Primero sembrar...

– Baina euskaraz kontatu behar duzu, e?

Úskeraz; lemízko? lurré prestátu, ta eréin, ta geró, utzí? ondo ártio, ta ondòtzen dénian? zánetik átra, eskuéki(n); ne áite zén ortáko abíllea, eskúe zóken áundie ta ártzen tzuén? puxk áundi da arról⁶. Geró oré sekátu, oríxen, berdiñé? puxkátu, olá? déna... plégurean, sekátu; ta sekátzen tzénian? bildú? eskúteká? ta, larrañèa amán? eta mázo, oláko... màzo át? eméndik makille paatú? te, [eskuak mugituz] áu bezelíxen? bóta? ta onéki? kiski-káska, kiskikáska? kéndu... áziä. Ta geró? ázie... alde bát? eta, lígua? eskutéka? lótu? déna? eta, oré? ugéldia amáten zutén, paxúke lotúte, ugéldia, ta ugéldian óla, alánbre lòdi bét? erredóndoa lotú? ta án sártu, dénak aiek erán-erán-erán-erán? buéltaka, ta, uréan... bajatú? úre... oníaño uré!

– Noraino?

Oníaño, bai, aíxe! bai.

– Nola esaten da? petxoraino edo bularreraino edo nola?

Bai, pützu áundi betián? sártu... mónton ore, déna, lígu ore, t'an? bedrátzi eúnes idúki. Gáñen? arriékin, àrri áundi betzekí? esto... tapát(u)ik, úre ez, éz amáteko. Ta án úkitzen zutén? amárr egúnes do óla. Ta gèò uré? úretik atrá? ta amán àlorrèá? ta dénak, eskutái? eskúteköa bádakizu ze (d)én e?... kábikóak esàten gíñuen guk; ta aiék, zútik paatú? àlorrèán? sèkatzéko.

Sèkatú? ta aiék béis lotú? te amán itxèá? eta besté... trónku áundi bét e paátu... ólako... láurri bét e, álto? éztakít, arrí betén gañen o zérpattín, lo que es, trónku áundi bét paätzen

5 Hurrengo ikustaldi batean bai, oroitu zen; hona esaldia: *Ama Birjín urríko, líguá irú orríko*.

6 OEHn (Mitzelena & Sarasola, 1987-2005) honela: «arrol. Fofó, hueco. *Gizon arrol, gatzaina arrol*».

zutén? olá? ta, emén iltzé at paatú? ta xoká? ta, oniañó? ta, anká agan, ójale bat ín? ta sartuík-eta. An? áu lígua bazèn bezéla? au? olíxe; áu ligöá? ta káxka-káxka-káxka-káxka, mallùki batekí? beáztu uré ta, ála! káxkala gògorr oré? kéndö, ta béis lótu aiek.

Ta geró? ógi itten zuténian? abixétzen zutén: «Gáur in biúzte ogié?», ta «Bai, eta zuék?». «Báita». Íru lábén o óla, íru itxéko o óla itten zutén, ogié? ta ògi atrá? ta, ligú aiek sártu án... ta urrèn goizián? garbadorák juàten tzeén, óre... garbátzëa. Garbák ere dá... dífizil de... ésplikatziá nóla dén.

– Lehen esan duzun hori...

Kaballéte bát bezéla.

– Hori da garba⁷, ezta?

Bai, pero, beño lénbixkó? gizonak itten zutén... áu da máye, ta, ligúa, ligú oré ola paatú? te eméndik zoketén soká at, iltze batékin, an, sùjetatuík, ta geró? sok oré? pàsten zutén óla, ta, ankaá-, ànkaáño yartzén zuté t'an, ankán zokéte... òjale bát? ta òjale artán sàrtzen zutén anká? ta, lígua sujétatuík! ta, oláko mallùki batekí? káxka-káxka-káxka, káxka-káxka-káxka? liy'óre beáztu ittén zuten; ágotzá, zàkarr oré, juàten tzén. Ta etzén ori bastá! geró esan duné⁸, labían sartzén zittute(n). Kabíkoak esáten giñoten; geró? lótu itten zutén áu bezéla ta.

Geró, labián? dénak, erán-erán, èran-erán? paátzen zittutén lígu aiek, ta goizián, lauétako... goizèko lauétako? garbadorák juàten tzeén?... kàballetia bezèla zén gárba, ta án e, íru o olá? jósiik, emén, bí o óla, laxó? josí? ta emén, erdién, beste át? ta ók gèldi samárr eóten tzeen, ta emén sujétatuik eta; emèn bestoát? olíxen tòrtzen tzén, èrdikóá? bée eskùtekuáki, ta, emén láxo zuén, ol'áiek, tábla aiék ta, eméndik, klas! àndiguá sàrtzen zutén? olíxe(n)? eta eméndik, káxka-káxka, káxka-káxka-káxka... itten zutén... lígöa.

Ori zén, ta geó? oré e, etzén orrekín basta, geó, txàrrantxákin? béis, orraxatú besterík éz zuten, ligúa fin-fiñé paátu artio, ta, lígu ok... zakàrren óre? pàsten zé, oré? zen... latzá? ta oré... zákuek ittéko ta... maindíre zákar batzék ittéko, biñó? déna apro-bétxatzen tze. Ta geró? errokatua, errokatu, errokakín? ta ardàtzariéki(n), ník e ikasi nuén biño, gútxi'ré; mákine bàgiñokén ta makiñékin ít(t)en giñuen, makinéki. Erroká? bakizú ze dén erroká? màkil betéki? puntén... paátzen ziotén... mór-mulluái bezéla án e... bùltotto át? ligúa...

– Nola esan duzu? Zer bezalakoa?

Ez, án e, púntten paátzen ziotén, lígua biltzéko, bai, kóxkor bát, ta án lígua biltzen tzén? eta geró, erròkakí? ta óla, fíri-fíri-fíri-fíri árie at(e)rá? ta, ánkakín màten nió? ta belíxen itten giñuén! Ta geró? oré? itten giñuén e... ardàtzarién? zé-ta, oré? debanátu in bia giñuén, bagiñokén apárejuen... débanatzéko, óla makí-, esto... zùreskoá? itxán iñikóá? kruzéki? bi... óla? ta olá? an... itten nittuén... máteza; ta geró? oré? garbíttu in bié giñuen, txúrie-txuríe paátu artio.

Oré, óri-oríe gelditzen zén? aríe... èz zurié? óri-órie ta, txuríttu giñún... máinde-riák ittéko, vamos... aúntz-, aúnzéko, aúnzeliái? téla ittekó, txuríttu in bie giñuén, màtezakí(n), geó garbíttu, geó béis, esto... bíldu, esto, amáteko téla ittekó? bèla eztakizú zénbat tálde-tá in bia dén laná, eztakiténa esángo ute; biníkan ník usté esan dutéla déna, eztakít enténdittu duzun.

⁷ 'Garba' edo 'ezpata', gazt. *agramadera*.

⁸ 'Dudana' bide da hori, non eta 'duguna' ez den.

– Bai, bai, eta non garbitzen zen hori?

Errekán, ez giñokén labadorík; errekan.

– Eta nola eramaten zenuten hara?

Errekára? bízkerrian artuté! egósi're báí itten giñuzén, lixúe ándik egósi itten tzén, kònpòrtán, aièk e báí, kònpòrtán; etzén bat askí e, áldi bet, ìn biar zén irú do láu aldis: garbítú? sekátú? ta beís... garbítú; ta beís sekátú? ta beís garbítú. Olá ta ázi zen árie, ta txúri-txúrie atéra bear ziñuén? áunbaráköa ittekó? ta án ee, larrañén? paatzén giñuzén... kláro! txúriáo geldítze men deé, sasíen beñó, larrátsean, sèkatzen giñuén? ta, sekátzen zénian, beís, egósi, txúri-xúrie iñ ártio.

– Eta *mullue* zer da?

Mullúe da, lígua, óla, txarrántxa bát giñokén, gauz bét, déna... óla, iltziak góra, t'án pasten giñuén lígua; ta, zákarra, kéntzen tzakéon ta, múllue? úre zen, beño ó... bástoököa lígua beño, ligúa... fiñená geldítzen tzén téla itteko. Uré ere báí, telá itten zén beño, zen... zákarráu, látzáu... látzáu, ta orgatík e, pástu bia zén an, gáuz artán; esáten giñún txárrantxá, o esto... zúre bát, óla... óla, tábla, ta án? e... íltziak sartuík? püntes góra? ta, án olíxen, orráxatzén bezéla, pástu lígöa? ta, nolá atrátzen dée... eméndik e ille... olá? bílduik? óla atrátzen zén án e, bílduik.

Oré? zen, zákarragóköa, oré maindére látzak ittéko, ta áu... fiñao, bai; zènbaitt áldis ártzen zutén fiñe, telá fiñé?... badugú gur'itxán tèla fiñé, gu(k)?

– Eta zer da errokak, gerrian paratzean, gainean duen 'capucha' itxurako...?

Bai, erroka-estálkiä, sáten dakió, bai; bai, óla. Oré emén sártzen dá, ta, errokán bíltzen dá buéltakán-buéltakán... múllue? ta erroka-estálki oré parátzen dakióte? píxkuat estützen dá? ta, geró eme(n) sartú? te, àrdatzarí ba, éztakizú nola dén?

– Bai, bai-bai...

Bai, púntten... fiñe? ta zenbáittek doketé... burní pixkuatéki, ta béste zenbaittek doketé olíxen, bueltaká-bueltaká... árie án... bíltzeko? ta oré, atérat-, olaxén dokezú erroká? ta, olíxen buélta máten dió? ta belíxen arpátzen dú... lígua, ta, belíxen-belíxen bueltá itten duzú? te, èsku onekín pro(b)átzen duzú... móduen? lígua? ta bèste onekín, biùrrittú? ta, óla, puskát ittettú? bíldu, an, árdazárie sáten dakió; ta ólixé, béti óla, béti... eskú et emén? ta bèsteakí(n)? ardátzarie ta, bíldu. Ta gè'ré, in biè tuzú matezák arrékin, àri arrékin. Ta bàgiñukén, [alaba Florari:] ¿No te acuerdas de aquel cacharro que teníamos pa devanar? ¿dos teníamos!...

– Nola zakion? Nola zuen izena?

Aieí, nola esáten? espéra... oáin eztaké akórdatzen nola zakiotén... bí giñozkien; bat? matezák ittéko, ta bestia? pilloták ittéko, ta eztákit nola sáten tzakió...

– Erroka-estalkia bai, arestian aipatu duzu...

Orí? múllue sújetatzekó, errokán. Errokán bíltzen dá lígua, màkil bét da olá, lúzia, ta, púnten doké... kóxkor bát, an, kòxkorr artán? e... àsten dá lígöa... bíltzen, ta géro, áunditzén, kláro! según daién... buélta máten? pues, móntontzen dá ligúa án, bíltzen dá an, sujétatzen dá; nòla dóke ébra?⁹ ta, ba, an, sujétatzen da ta geró, pátzen dakió erroka-estálkie? segúretík geldítzeatikán, ta, píxke-píxke, tíreka, atrátzen dá andík eskúeki(n), lígua, ta bèsteakín? buéltaka-bueltaká? itten dá árie.

9 'Harizpia, harizuntza', alegia; gazt. *hebra*.

Ta, makínekin é biár duu erroká, màkinekiñ e, iguál-iguál bíldu bia dúu... errokán, ta iguál pátu bia duu emén, ta, màkinekín? ésku etekí(n)! aríe moldátu? éztakié obé, ezpàduzú aríe iúki, eskuékin moldátzen? pues iguál, etórtze dakizú óla, liguá gor... górdo? ta, lódi-lodié ta etzínite aritu ní. Idúria duúne?... kóntus! laurrítu bia duzú eskú oneki(n), árie; geó, ásko etòrtzen badá? kéndu, ta, estirétu? te, paátu déna ígual, ta ma-kiñékin belíxen itten giñuen gúk laná. Oláixe.

Lihoaren inguruan berriro, chungintzaz orain ere (1987)

– Eta ereiteko, zein tresnekin prestatzen zen lurra? Aurrenik prestatu behar baitzen... Lurrá prestátu, bai.

– Zerekin prestatzen zen?

Pues, áriakín ta... ídiekín; lurré... bérdi(n), óso... xámurré, éz e... olá, zákarrá, óngi... konpónd(u)ik, gelditzéko olá, áu bezelíxe(n).

– Ongarriekin eta hola?

Bai, bai; ongárrí? eztakít zé ongárrí kláse... eztá edozéin ongárrí oná... àrrendakó, eztakeé akordátzen¹⁰, eztakít nún jártzen tziotén óngarriik... gúk? lúrr öbénian ere o, lúrr ederrénian eráitten giñuén, lígo, ária-lurré, bàakizú? lurré... ùmedoá? fòndosoá? án eréitten giñun. Ta, jaiòtzen tzén? ta geó? loriá atràtze zún axúl-axúle, ta ondòtzen tzénian? zañétik atrátzen tzen, oré ézta sékatzen, zañétik, átratzen da, ta èrozeñék eztú atartzén, óso estútuik geldítzen da, ta gu áitek atàtzen tzuén... belíxe, ésku goórrak zittún ta...

– Urrian ereiten zen?

Urrién, bai.

– Eta bildu?

Bildú? bíldu... pues bueno, éztakit ze íz-... de todos modos, úden... de todos modos úden; gariékín gútxis-gorabéra neskí, tórko zen.

– Eta zerekin moztzen?

Zañétik atrátzen zutén, etzutén beti [...], ez giñuen xegátzen; átra, zañétik.

– Eskuekin?

Eskuéki, oríxen! Ára, onéi artú te, braus! zañétik atráko banuké bezéla; ta geró, esàn duné? zañéki-tik atrá? ta, èran-erán, dénak plegurén? útzi, sekátzeko... ázie.

– Aizu, esaten duzun ‘plegure’ hori, zer da?

Pleguré? como plegaö, bien puesto, óngi, xuxén-txuxéna.

– Eta ‘eran-eran’?

Erán-eran é... seguido.

– Eta ‘kabikoak’-edo... paxuek?

Kabíkuak dée... [paper bat hartu zuen oroimenean zuena idurikatzeko] áu bezéla, áu balítze lígua bezéla? au, bat, déna óla, puxéka lotuík, óla; bildú? àu bezéla? áu balítze liguá? òla bildú? te, emén... lótu.

– Orduan, paxuek, ‘fajos’? Horiek dira kabikoak?

10 ‘Ez zait bururatzen’ edo.

Bai, fajos, sí, fajos? kabíkos, fajos pequeñitos... kabíkos. Sí, le llamamos, euskéras, kabíkōa, ta, érdien lotuík, lótuik e, bélarr... txúnkoekin d'olá, bakizú zer deén txunkék?

– Bai, 'juncos'.

Juncos, txúnkoaki; lotú? ta geró aiék, úretik atrátzen giñùzenián? zut, ténte paatú? alórrean, píxkuat e... óla zabaldu? beittití? eta, geldítzen tzeén olíxe(n), zúti, áu bezelíxen, zúti; ta án zórtzi o bedrátzi egúnes? sekátu artió? sèko-séko ittèn zèenián? bildú? paxún? ta, itxéa.

Ta geó, beís, aiék... zanpátö, oláko gàuze bát? oláko... zùre bát? emén makil betekín? eta eméndik artzén tzuté? ta, bi éskiñ obekín? eskìñ obekín? kàska-kàska, kàska-kàska, ígual zanpátzen tzúten; paátzen tzutén, ól batén gañén, kábikōá... bàrrat(u)ík? eta... án jo, gógotik.

Ta geó, beís, ín kabíkōa, áieki, béis atziá? lótu; zé lanak, e? Ta geó, labián, sártu, ta geó garbátu, ta garbátu ta geó, esàn duné? txàrrantxátu; fiñeá? àlde batéa? ta... bestéa, orràxakín, baakizú nola atrátzen dén? oré, bèste alde batiá.

– Eta gero matazak egin, ez?

Géo matezák? ba! geó? errokatú! jee! geó? errokatú bia dúu! ta gió matezák ín, ta geó garbíttu; òri're gostátzen dá gogótik, eztá lemìxkōán ta bigarneán t'irugarneán akáa-tzen... Jesús! lo menos, séi áldis... ín bietzu; [alabari:] ¿Qué te crees? como esto se queda aquello, es, hilaö, ya sabes; pa cuando poner blanco... ¡pues fíjate las veces que hay que colar! lo menos cuatro, cinco, seis veces ¡qué sé yo!...

– Eta matazak egin ondoren, ehuntzaleari eraman eta...

Matezak ín, ta gero, pillotak ín bie tuzu; pillotak itteko're bagiñoken gauz bet ola, kajon bat bezela? kajon bat bezela? ta geo, an, laugöa da, ta gañen ee, ola, kruzetak? eta kruzetan lau... zulo? ta, emendik gora? makil bet; ortik gora beste makil bet? lau makill eta, beitti zen zabala ta goitti mëarra, ta sartzen giñuen andik... mateza? ta majo geldítzen tzen an, ajustatuik eta, geo buelta at maten zuen arrek? arie biltzen ai giñen bezela? buelta maten tzön; beitti zeon sartuik makille? goitti ere bai? seguretik e... ez, alde atean atea ta bestea? txuxen-txuxena? guk pillotak itten giñuzen ta pillotak itten giñuzenien, maten giñon... auntzeliari.

– Hark egiten zituen maindereak eta...

Bai, bai...

– Beste inork ez zuen egiten?

Aiek itten zuten tela, auntzeliak.

– Herrian bazen bat edo beste?

Bi, bi...

– Eta haien makinari [ehungailuari] nola dakio, nola esaten zaio?

Espera... makina, bai, el telar, telar... 'tran-tran' esaten giñon, tran! tran!... ola, anka-kin itten tzun, ta tran! beste aldia, kanille, ta beste aldia, ta bestera...

– 'Tran, tran, esta pa vino y esta pa pan'?

Orixe!

– Hori esaten zen?

Tran, tran, esto pal vino y esto pa pan.

– Esaten zen, e?

Bai, bai, bai...

– Horrela aditu dut nik beste herri txiki batean eta...

Bai, bai, bai... zoketen beste... nik esan dune, txiki bet giñoken guk matezak itteko; aiek zoketen, aundi bet! ola, makille gora ta, an e... paatzen zuten pillota aieki(n), be-teik aris, ariek an... pat(u)ik! ta geo nik eztakiz (sic), nola? biltzen zuten? ta, paatzen tzuten... tela itteko lekuän, ‘telar’ esaten zioten.

– Eta euskaraz?

Euskeras? eztaki’nik nola seanko¹¹ giñuen, eztakee akordatzen nei.

– Ehuntzeko makina edo?

Makiñe? etzoketen makiñe aiek, dena eskus itt...

– Ehuna egiteko makina edo?

Makiñe? etzoketen daus, eskus itten tzuten, makinik ez zen, aiek etzoketen daus ez; denak, beak etzoketen makine, gutti te, batre.

– Ongi kontatzen duzu, e?

Eztakit, ez, ongi ez, nei gauz aztu dazkie, e?

Lurra landu eta prestatzeko tresnak (1987)

– Oroitzen zara ‘area’ nolakoa zen? lurra prestatzeko makina hura...

Ze makine? zetako?

– Area, area...

Areatzeko? lurre... aaa! ordun ligua ere itten giñun garayen? makiñe? laye t’itten zu-ten oñiken orduen, guk erein giñunëan ligöa; laiekin, baakizu ze den laye? bai, layeki. Ta geo, ariak¹² ta... narra¹³ saten giñun, orzakin dee eta... aria’re orzakin ta arrek, gëo, tarralda¹⁴ an, lurre... berdin(t)zeko, ori zen errementa...

– Narra... tarralda... lurra berdintzeko, zein?

Berdintzeko; tarralda? berdintzeko, ola, puxkuat? bee.. andaitzeki(n)?

– ¡Ah! ¿El timón? ¿la vara larga?

Bai, bai... sujetábamos... arrastatzeko.

– Bada beste bat, landarra...

Landarra? bai, landarra... zen, ola pixkuat ibiltzen zen? ta arrek e, oso... lurre txea-tzen tzuen. Ta... arëa? arrotzeko.

– Zenbat hortz ditu landarrak?

Ortzak landarrak? espera... sei, bedratz... [alabari:] unos nueve ya tendría ¿verdad? era muy grande¹⁵...

Alaba: Tenía pa-, ¿la area? ¿es la landarra?

11 *Esankoren* metatesi bitxia, antza.

12 Uharte-Arakilgo Miguel Astizek, 2000n, areak bi eratakoak direla esan zigun: bata, bost hortzekoa; eta bestea, zazpikoa. Biak dira *áre-kúrrilloák*, antza (Artola, 2014, I, 172. or.).

13 Gure berriemaileak, 1990ean, *narrá: lúrre barratzéko narrá* eman bazigun ere (Artola, 2014, I, 172. or.). Azkuek, bere hiztegian, «Narra: 4^a (B-l, ...), *narría, trineo rústico, traíneau basque*» dio, zenbait lekutan *lera* deitu ohi zaiona.

14 Egiarretako Jose Lazkoz, 1981ean, honela mintzatu zen: *tarrálda, después del arado, para igualar* (Artola, 2014, I, 172. or.).

15 Urritzolako Juan Bautista Etxarren honela mintzatu zitzaigun *landarraz*, 1980an: *órtza batzúk... bèida beiré, lúrre lántzeko, ta, béiek o idiek o tratória, erásten (t)zaió, ta atzétik juandá, joàten da ori... lúrre lantzén; amárren bát... ortzá iukítzen ttu; amár purní... lurrén sártzen deénak* (Artola, 2014, I, 172. or.).

No, aquella otra... que era así, que andaba un poco así, en el campo; area es así, eta... jah! no, ¿area-kurrillo? jah! la area-kurrillo¹⁶...

Alaba: No, la area es como un poco más estrecha delante.

Sí, pero... la landarra era más larga; dos varas, me parece que tenía ¿en los laös? y no sé si no tenía... otras dos así [...]

Alaba: Dos filas de dientes, sí.

Sí, más finos los dientes, dos filas ¿verdad? jah! ¿dos filas? pues entonces unos ocho dientes ya tendría la landarra, y la area-kurrillo? tendría unos seis... la area-kurrillo era así, dientes más largos.

Alaba: Nueve, unos nueve; tres, tres me parece que eran, o sea tres varas, y, yo creo que tres varas.

– Bakoitzak hiru hortz? ¿cada una tres dientes?

Sí, la landarra era larga, y tenía así, para enganchar los bueyes adelante...

– ¿Con un bartubel?

Sí, bartubel es el del yugo, el... que se mete el... el timón, sí. Y como digo, ahí andaba... el aro ese de la cadena, y entonces, la landarra hacía este movimiento y la tierra se... arreglaba muy, muy bien. Y la area-kurrillo, no sé lo que quiere decir, ‘kurrillo’ era, a no ser que era por la forma, que le decían kurrillo, era así, a no ser que le decían por eso... esa arrojaba la tierra, tenía el diente...

– Harroztu, harrotu?

Arrotu, bai, arrotu; y así arreglábamos la tierra, como se podía, a vueltas, a vueltas.

Nekazalgo-erraminta eta bestelako tresna batzuen aipamena (1988)

Muy bonito [‘arrastelua’ edo ‘eskuarea’], así...

Alaba: ¿Menos que esto? ¿así? y luego unos denticos, así, de hierro.

Denticos... así, sí. Sí, pa recoger el orbél; ya sabe lo que es orbél, la hojarrasca (sic), en euskera orbelá. Y pa recoger eso, y como tiene los denticos de hierro, pues la tierrica, que se pone... la hoja cae y abajo se hace entonces una tierrica... suavécica, y aquello, de paso, se recoge con la hoja.

– Eta, hori da... ‘burruntzarre’?

Burruntxárre!... esto, jah! a esos rastrillos, a esos rastrillos de madera, zárreá; ya habrá visto, ya se ven, zarréá, y esos otros de dos pugas y tres y que son, ¿pa volver así? a esos bigöá.

– Ese es el de dos ¿no?

Alaba: Sí, de tres... y de cuatro.

Ba! y después, íru orzeko bigöá, o láu orzéko biguá, según... los dientes que tenía [...]: «kartzazú bi ortzéko bigua».

– Eta gerrena?

A! gerrená, sí, gerréna; ya tenemos una gerréna más maja, de dos pugas, con su... ¿caballete? ¿de tres pies y las dos pugas? y luego tenía un aparejo, una... cosa pa meter en los... ¿dientes? y, aquello le falta ahora, y aquí está; aquello metíamos allí y a la vuelta

16 Juan Garmendiak zera dio erraminta hau dela eta: «Apero utilizado para escardar la tierra cuando la planta de maíz, remolacha, patata, etc., se halla poco desarrollada» (1987, 140. or.). Arakilgo Ekain bildua.

se guisa, ¡se asa la carne más bien en las brasas!... no hay como la brasa pa... p'al asaõ, esto que se ase en el horno y... no sale tan jugoso.

– Beste gauza bat; ferretak zurezkoak dira?

Zúreskuak deé... ferraták, kupelák bezéla, ¿abajo? así, y después un poco más...

– Beheitian hola?

Bai, eta, burniékin... kúpela bezéla? íru búrni, ta arrekín kartzen giñuén úre: «Cuan-do vas a la fuente, ferrata buruan; no te vuelves a casa, iru-lau orduan».

– Hori esaten zen, e?

Ferráta, ya teníamos nosotros ferrátas, pero qué cosa más... no eran sanas, se ponía el agua... mal.

– A la vasija, nola esaten zioten?

Ûnziék, bai; únziketaríe sáten giñon, juáten tzenéan...

Alaba: ¿Esos eran los cencerros?

No, cencerro 'falía'... fâliá.

– Al armario?

Àrmayúa.

– Y ¿al espetero? un aparador donde se ponen los platos y...

A!... espera, paádoríá, pàdoríá. Parador, ¡pàdoríá le llamábamos!

– Y ¿al molinillo del café?

No, seguramente le llamaríamos moledor, o móledoríá.

– Y ¿al almirez?

Al almiretz... espera, àlmaíze.

6.2. Garai bateko herri-giroa

Haurtzaroko euskal giro ahuldua (1987)

– Orduan, ihabartarra zara zu, e?

E? yabartarra?

– Zure herrira joan nintzenezan zu zeunden etxe hartakoa?

Itxe artaköa, itxe artako, itxe zarr artaköa, itxe zarra.

– Eta, zure aitatomak ere, ihabartarrak?

Nee aite zen uertëarra.

– Eta ama?

Ama itxe artaköa, nee itxeköa, nire itxa ta, antxen... txiki artaköa naiz; t'an bizittu nitzen, iruetanogeita bi urteak artio.

– Zure haur denboran euskaraz egiten zen han...

Dena euskeras! dena euskeras! nik enekin itze bat e erderas.

– Karrikan ere bai?

U! denak! denakin, an erderik ez.

– Lagunen artean eta horrela ere bai, e?

Bai-bai, denak, euskeras itten giñun ize.

– Agustina Irurzunek, berriz, gutxi samar daki...

Bai, ore... da bederatzi urtes do... ni beño gatziao zen, bederatzi urtes an kanbio aundi in tzue!

– Bai, kanbioak harrapatuko zuen eta...

Klaro! bai, kanbio aundie...

– Eta bada gizon bat ere...

Bai Antonio... Arraiza.

– Horrek ere pixka bat...

Arrek e gutxi; aite euskaldune zun arrek ee, beño, uertiarra zuen arrek e aite, beño, e!... erdera nai giñuen ordun!

– Eta ez dago besterik? Horiek bakarrik dira pixka bat dakitenak?

Bakarrik... oiek, oiek ta beste at ne adiñeköa, arrek e zerpai badaki beño, ez asko, ez.

– Beste andre batek?

Gaienak iru're bai; ni akordatzen naiz izeba ates, enakin nik erderas, eskola(a) jua nitzenian, batre, ta... dena euskeras! dena euskeras! Nee... abuelok bazakien erderas, aundia nai! biño, etzuen itze bat e itten, dena euskeras, ta nee aitek etzakien itze bat e erderas! Aite il tzenian? ni utzi nuen euskeras, aite il tzen nik oit'amalau urte nozke-nean, ta or, beti, uskeras aiteki; etzakien atzendu, bestelas a-, nee aite izendu balitze... esto, erdaldune? enuen jakiñein anbeste euskera, ne aitekin beti... euskera, arrek etzakien itz bat e... erderas.

– Eta amarekin ere euskaraz egiten zenuen?

Ama ez nittun (!) zautu, ez; izeba izendu giñuen...

– Amaren ahizpa?

Amaren aizpa.

– Ama bat bezala izango zen...

Ama bezela, biño ore ere gazteik jua tzen? ta bakarrik geldittu giñe.

Mintzairaren nongotasuna (1987)

– Orduan zure euskara Uhartekoa da gehiago Ihabarkoa baino?

Ba! Iabarköa gaigo, Uertekua ere bai pixkuat beño... Iyabarkoa gaigo, bai. Bai, aitekin e asko ikas nuen euskera nik, beti berakin euskeras ta, Gipuzkoako... itze franko bazazkin nee aitek, San Migelen izendu zen beti artzai, ta... iyendetan juate men tzen... asko, Gipuzko... jendea, ta... bazazkin gauze franko.

– Eta nor besterekin mintzatzen zinen edo... nola esaten duzue, 'hitz egin' edo 'mintzetu' edo nola, nola esaten duzue?

Guk, mintzetu? vaya, zenbait aldiz e bai, mintzetu.

– Nor besterekin mintzatzen zinen euskaraz?

Aitekin? ta, errien e? ni... bede(r)atzi urte nozkin artio, uskeras itten tzen, e?

– Neska eta mutil koxkorren artean ere?

Bai, bai! denak euskeras itten giñuen, denak, ooo!... denak.

– Orduan haiekin, jolasean eta...

Joiasian (sic) ta, olgan ta denea euskeras itten giñuen, beño gero... elkarr aittu giñun, aittu ginun baktzak, ez giñuela euskeras... itzik in biar, te... denak, gero, eskolan asi giñenia(n)? denak erderas. Ta ola.

Hiriberriko botikara, lotsaturik (1988)

– Zerez lotsatu?

Avergonzar, lotsatzen giñe, lotsatu.

– Zergatik?

Zergatik ez giñakien erderas, botikea an tzeon, Ireberrin; oin dau Irurzunen ta, orduen tzeon Ireberrien botike ta, joaten giñen botikea ta, bildurrek, irri, burle iñ ein zutela, bildurrek itze itteko. Botikea juaten giñen ta, juxto-juxtoa, maten giñon rezeta? ta ixi-ixiltui(k) itxea, itzik in bae, t'olixen. T'an, e! eskarmentatu in giñuen gu lotsa artzen! gëó, erdera... ikas giñuenean? ez giñuen ikus nai euskera. Ta, kendu in zuten! euskera kendu in zen... aixe! Ta geo? denak erderas!... ta gero nolabait e ikex nuen, beleixen ikis nuen erdera; uskera zallaö da. Ta ala.

Herri arteko ezberdintasun lexikalak (1989)

... maize, labian ta sartzeuk? ta, ola, erredondo atz(u)ek eztuzu ikusi zuk? ta, olako pala giñoken ta, bai, «Katzu... maiz-pala». Ta gue aitek saten tzun: «Katzu...» esto, arto-ola; guk 'maiz-ola', ta arrek 'arto-ola', artöa. Maizei? 'artoa' san tzioten, ta guk, arrek esan tziun «katzu Artola», ta guk «katzu maizola»; bere, ze diferentzie? ta... eskoai? aiek, Ugerten ta esatete¹⁷, eska-, esto... 'isetsa', ta guk 'esko latza', eskolatza; ta entrada duik e... baakizu, llano, ta, 'entrada', ta Uerten? 'eskaatza'; mi'ze, ze diferentziä? t'Irinten e bai, ta guk 'idiek', ta ayek 'idiyek'... ta guk alorrai? 'alorra', ta aiek 'soroa'; ta guk oyonai? (sic) esto, 'oyana', ta ayek 'basoa'; mi'ze diferenziä!... ta ola? ba gauz asko.

– Eta orduan 'maiz-ola' edo 'arto-ola' da...

Artola da, maize ta... ola, zabaltzeko? ola, ola... aragien, aragie... ere do ola badee, ola...

– Bai, haren gainean haragia zatikatu eta...

Ta, maize? ta... maize ta labian sartzeko? ta suben erretzeko? olixen, erredondoa, pala, bee kinderraki. Olex-, ola... ta guk esaten giñun «Katzu maiz-ola», orrei saten giñon 'maiz-ola', ta Uerten 'artola', te Irinten e bai.

– Bai, ohol bat, tabla bat edo...

Tabla! bai, tabla puske bat; aragie... ebaitzekotan bezela? maize ta... labian sartzeko? olixen tabla, erredondoa? bee... kinderraki? ta, 'maiz-ola' saten giñon ta, Irinten? 'artola', ta Uerten? ee bai, 'artola'... Ze diferenziä!...

6.3. Haur-jolasak

Kuriketan (1987)

– Orduko zuen jolasak zein ziren? ¿A qué jugaban?

¿A qué jugábamos?... ¡ah! a la cadena ta... bolóakin da, olgán ta... olíxen; be! bíyek.

– Tabak edo?

Ez, tabák éz giñozkien! ez, ez, bolóa, bàt bakárrik eta aiék, arrì-koxkorrák? eztá krixtelézkuaq, èz giñozkín, arrì-koxkorrák. Ta, irríxkeras ta... kuríketán ta... óla.

– 'Kuriketan' zer da?

A escondites.

17 *Esateute* edo *esataute* bide da hori; 'esaten dute', alegia.

– Nola jolasten zen?

Kuriketán?

– Bai; egin behar zen ‘dona-dona-dona’... ea nor geratzen zen ‘para’?

Nór ateàtzen tzén, ta gúk eskòndetú ta...

– Bai, baina, ikusteko nor gelditzen zen, ‘donatu’ behar zen?

Bai, bai, bai.

– Eta nola esaten dakio horri?

Oi! nola sàten giñuen? áí ené! ásko álde: Don-don, carabón... andrillo-andrillo, calabocillo, entró Juan en un castillo, todas las damas convidó, menos una la dejó, ella fue la gran pesada, el mosquito sin pensar, revolvió todo el pajar, tú que vas y vienes de casa de Mari Pérez, recogiendo los manteles, de oro y de plata, la cinta mosca ta tüturu-tú, que te salgas tú.

Orí esàten giñuén aindítu (sic) giñénëan, beño txíki giñenëán, zé esàten giñuen? nola sàten giñuen? euskerás, bai oté nakien bá ori? àurkí! enáiz akordatzen. Esàten giñuén: Don-don carabón, vacas vienen de León, todas vienen con cencerro, menos la vaca mayor; al Café de la Unión, a tomar melocotón; yo tengo una cinta blanca, para el niño de Esperanza, yo tengo una cinta azul para el niño Jesús, cinta mörada, verde encarnada, ha dicho la abuela que te salgas tú.

– Eta hori geratzen zen ‘para’...

Ta orrék, orrék kunplítu biá zuen.

– Hori kuriketan, e?

Kuriketán ta, a la cadena...

– Hori errezitatzen zen; eta jolastu, nola?

Kuriktán? (sic) eskondítu itten giñén... a! orí, itxeán, dénbora txárta zeneán ta jún-tetzén giñén... elíz atarién, por ejemplo, ta... án eskóndi...-tzen giñén? e... núnbait! ta, lenbíkko... opàtzen zuéna? beís, kunplítu biar zuén arrék, ta óla ibíltzen giñen. Ta ‘cadena’, ta irríxkeras ta mútikuák e...

La cadena (1987)

– Eta ‘la cadena’ nola zen?

Kadená? pues... án juaten giñén... bideberrién? ta dénak án, ála! ála! óla, aextíen kontàtu duún bezelá? juntatú? te, atràtzen zén bat? ta denók lastérka, eskín beteán... gelditú? bèste eskiñeño torrí? te, orduén arpàtzen baziún, an... yá arpátu ziun, ta jún-tetzén kadéna, óla pixke-pixké? pa ásten tzén, ásten giñén? ta, bétiz kunplítzen zuenák, béti arpàtzen tzuén bakarrén bat eta, arpàtzen tzuená? a la cadena. Ta kadená aundi bét itten giñún? ta, dénak arpàtzen zittueneán? kunplittúik, ta orduén arrék esàten zuená? kunplittúik o, o beís, olgátu bear bagiñén? kunplítzen zuen. Ta óla ibíltzen giñén, ori zén gúe...

– Bat gelditzen zen kunplitzeko, eta pixkaka-pixkaka denak harrapatzen zituen...

Bai, óri.

– Eta bukatu eta gero? Orduen nork kunplitzen zuen?

Orduén? arrék esàten tzuéna, kùnplittú... por ejemplo, ník kunplittu banú? ník esanen: «Ahora...», nola esaten? «Ahora tú», o óla.

– Berak nahi zuena?

Berák náí zuna, bai, t’ála, aspèrtu artió óla ibíltzen giñén.

Irrixkera (1987)

– Eta zein beste jolas esan duzu? zirrizta edo...

A! bai, irrixkeratx; irrixkera zén béste gauz bát, bí do óla jàrtzen tzeén kúnplitzia, ta, gú pasten giñén èskin betétik bestéa, ta òrdun arpátzen bar tziun, ya, an, ya que... kunplitzen tzuén lekuén? ègon bea giñuén... espéran, ta best-bést[ea]? lásterká pàste zén ta arpátzen bazutén?... aéra, beerák tzuen lekuén, án geldítzen giñén... dénak arpátu ártio. Beñó, ándí, óla giñuén? ta, eskíñ ertatí, tortzén zen bát, eta, óla, tókatzen bazióñ? irrixkera atxítzen¹⁸ tzuén ta, ordúen gú líbre, láster beís átzia! orí zen.

– Irrixkera, e?

Irrixkeratx.

– Bai? Hala esaten zen?

Bai, juàte giñén... néi arpàtu zeetén? ta, án egon bar nitzén.

– Preso bezala...

An, espéran, ta, obenían? béste át arpátzen zutén? ta, nèegána, gúk an espéran tá; beís? eskín betián tzeén batzék? eta béste èskin betián? béste batzék eta; andík edo emendík? bakàrren bát eskàpatzén eta kúnplitzen ai ziének etzutén arpatzén! arpátzen bazutén?... guegána, beñó? guegána juàten batzeén? ezpáziutén arpatzén? óla, ‘irrixkeratx’? sáten tzuten, ta gú ordúen láster, líbre.

– Eta zer esan nahi du ‘irrixkeratx’ horrek?

Eztakí(t) nik! eztakí! nìk eztakít zé esan nai dun.

– Libre esatea bezala, edo?

Líbre, ta orí gustàtzen tzeén¹⁹ ásko. Áu’de, áu’de... [alabari:] ¡tú también jugabas a irrixkerás!...

Alaba: Me parece que sí.

Égin dué bi... óla, ítxe áundi batzék eta, eskín beteán? geldítzen tzeén? ta bèste eskiñeán’de báí ta, kunplitzen zuenák? emén, érdian, ta arpátzen zittuènak é? érdian, ta, eskiñétik tòrtzen bazeén, irrixkeratx íttxea²⁰, egòn bear zuén prést, arpatzéko arí? irrixkeratx ittxeàr bezéla? ta ezpazún arpátzen, gúri itxín bazún, gúri ixkerá(t)x? dénak eskápatzen giñén! ta geldítzen tzén bate gáe. Ta, óla ibiltzen giñén, aspèrtu ártio!

– Polita, e?

Políta, béste, besté... xokoík²¹ ez giñokén...

– Besterik ez? hiru horiek...?

Prillé, ‘al pril’ (1987)

Ta, bóloákin? gu, txíki giñé? geró tabák atra zeén, beñó gú, txíki giñeláik?

Alaba: ¿A los palos?

A! bai, prillékin e báí, jokàtzen giñuén, olá... bedrátzi.

18 ‘Heldu, harrapatu, atzeman’ bide da hori.

19 Bitxia deritzogu *zeen* (‘zidan’) horri kasu honetarako; *zakeen* (‘zitzaidan’) batek egokiagoa dirudi eta.

20 Erdi *ittea* erdi *itxea* aditu uste dugu hor.

21 Bitxia, Arakilen, *jtik* xrako aldaketa. Berriemaileak berak, esaterako, *òiek zeén ordúko jókuek* esan zuen geroxeago.

– Bai, eta horiek zerbaitekin bota behar ziren...

Bai, bòlo atékin... jo, ta bótatzen giñuzén, prillèk, sáten giñón.

– Hori da ‘los palos’?

Sí, nueve, se ponían tiesos; tres çy tres? y tres, nueve, y en medio, uno... distinto, y teníamos un... palo así, y aquellos ponían encima...

– Ea esaten duzun euskaraz hori ere...

Orí? prillék sáten giñon, ta íru? óla, paàtzen giñuzén? íru...

– Hirunaka, hironaka?

Ba! zúre-puxk’át, lódi samarrá... áu beñó lòdiaó? bai, lòdixaó? ta óla... óla bazén luziá, ta... íru pàtzen giñuzén olá? bèste irú? ta, erdín bèste irú? ta, èrdikuák zokén, óla... márka pixkuat, ta, èrdikuá bakarrík botàtzen giñuén? olá, oláko... pálo, olíxko, lòdi betéki(n)? urrutítík, juàten giñén ta, íru botatzén bazittún? íru, ta... láu botatzén bazién? ba olíxen lau, oit’amárr in biá giñu(t)zen, ta érdikóá bakarrík bótatzen baziñuén? bèrriz zuén amár. Ta ór, or, jókatzen giñén ta, láuku át o óla jokàtzen giñuén.

– Lau?

Làukuá? èztakizú ze zén? emén, zé esàten ziñutén? bóst xentimó?

– A! laukoa...

An, laukúa sàten giñón; o... dáus ez iguál, òrui gáè iguál, ibilí an... denbòra pása; ortára jótze-, jokàtzen giñuén. Prillé, prillé saten giñón, ‘al pril’²².

– Eta lehen aipatu dituzuen palo horiek...

Bai, páloak, zúre zen, madera... óla, lúzèa, óla, áu bezéla beño, redóndoa éz, lúzia ze(n); óla, ne eskúmuturre bezéla edo óla bedé(n), áu beñó luzexáó, óla, ta, òre botàtzen giñuén, olá, do bestelás óla, según... be! nài bagíñ(u)én bát botá? pues óla, eskín te, ta olá ibiltzen giñén, oeit’amár... kontàtu artió?... A! bèste xòkuik éz giñuzén.

– Gizonak ere ibiltzen ziren jolas horretan?

Gizónak éz-ez, ez, gizónak ez; eskólako... eskólanoak, bestéak ez, aundítzen tzeénean... béste xòkue atzék o ta... kóxkean ta olá, mutíletan.

Koxkean (1987)

– Hori zer da, beste jolas bat?

Bai, mútillák jokàtzen zutén... díru pixkuát, bai; ‘al koxke’ sáten tziotén. Uré, èrrestátu itten zutén? t’an, pàtzen zutén, bakotxák bée... bé díru pixké? ta geró, béste... èrrestátu ítte bi zutén... urrutí? ta andík? botàtzen zutén, béste... móneda át, ta yá, èrrestóa... èrrestuáño, èrrestuán ere, jo!... gélditzen bazén? lenbíxkóa jokàtzeko, según, batzék èrrestóáño... erdèixten zutén? bèste atzék atzèraxáó, pues según, nòla zén? alá. Lènbíxkóá? èrrestoán... ondoán zéna, ta olá? ta arrék jokàtzen zún lenbíxkó? ta, díruie buélta máten bazún? ebázten zun; entènditzen duzú orí? baíta? ála.

– Bai, irabazi... ‘ganaba’...

22 Iribarren (1987): «Pirlas. Nombre que dan al juego de bolos en muchos valles de la Montaña. Véase *birlas*. > *Birlas*. Nombre que dan al juego de bolos, en que se lanza rodando una bola de madera contra seis palos o *birlos*. [Cuenca, Murillo el Fruto]. En el valle de Odieta *pirlas*». Guri *pirle* bai, 1981ean, Odietako Latasan eman ziguten, baina bota beharreko boloak bederatziz ziren, Ihabarren bezala.

Bai, tà ortá jókatzen tzutén, mutíl gaztèak; t'álá pasten zutén denborá! òiek zeén or-
dúko jókuek, bestèik etzén an.

– Baina ongi-ongi ez dut konprenditu...

Eztuzú konprendítu orí?

– Ez, batetik, hurbilen gelditzen zena, hura hasten zen, ezta?

Sí.

– Eta gero zer egin behar zuen?

A! según... bé(i)re: lemixkuák jókatzen zuen, ta buélta màten batzún diruéis? ártzen
zuen; baákizu nola dén...

– Eta, buelta emateko, zer egin behar zen?

Óla, jótzen tzióñ béste bidetík? kaxk! ta, buélta màten tziotén...

– A! salto eginarazi?

Bai, bai, ta ártzen tzuen, ta béix jókatzen zuen, ta ézpazún buélta matén? yá arrék
etzokén derètxorík ségitzeko. Orduén? segitzen tzióñak, ta segitzen tzióñak beís, iguál,
jótzen zion olá? ta diruái, buélta máten bazión? segitzen zuén... jókatzen.

– A! honela boteaz edo? [keinua egin genuen ekintza antzeratuz].

Óla éz, óla éz, ez; óla paàtzen zutén diru-mònton bát? bueno, paátzazu óngi... (alboan
genuen mahaiaren gainean, alegia).

– Kontuz, para no rayar...

Ez, ez-ez; no raya, no... no raya; déme otra... [moneda]. Mira, hacían así: jucaban (sic)
el dinero, así, y si aquí estaba la raya, si éste llegaba aquí...

– Bai, esan euskaraz...

Y el otro llegaba ¿aquí? y el otro ¿aquí, más abajo? pues, jugaba primero este.

Alaba amari: Euskeraz...

Sí, ahora voy a hacer; y hacía esto, andaba así apuntando bien [txanpona botatzen
du]. No le he daó vuelta, no tenía derecho, jugaba el otro, con su moneda [botatzen du
berriro]. Tampoco; el otro [botatzen du]. Tampoco; y así, pero aquellas monedas pesa-
ban menos y daban más fácil vuelta, y mientras daba vuelta, tenía derecho a seguir, y
cuando no le daba vuelta ya no tenía derecho, jugaba el otro, y así sucesivamente; eso
era lo que tenían los... los jóvenes; le llaman, le llamaban 'el koxke'.

– Ea orain euskaraz nola esaten duzun...

Kóxkéá.

– Eta nola egiten zuten?

Esàn duné? lemixkó... olá? errésto a itten zutén...

– Eta beti bata bestearen gainean?

Bai, bai, bétí; zénbaitt... zénbeit jùgezále? ainbéste monéda; ta, lenbixkó? lenbixkua
zénak itten zuén au: [botatzen du] «Eztük itzulí? eztuk é derétxoik»; bestéá. Bèño etzutén
mugíttu biar, oláixen egón biar zen, bestéak olíxen; ezpazuén itzulí? bestiá, ta, olixén zu-
tén jóko ori, ta, akaàtzen tzenián? buélta màten tzioténian, beís, paàtzen tzutén? bée diru
píxke? ta beís, óla jokátzen aritzen tzeén artsálde... aspértu artió! o dírué akaàtu artió.

– Eta aldi bakoitzean, zenbat txanpon ziren han?

E? o! zenbát? jùgezália besté monéda; bóst jùgezálie bàlin bazeén? bóst monéda,
bakótxak.

– Bata bestearen gainean beti...

A! bai, lenbixkuán bai, bai, lenbixkuán bétí... oláixko mòntton bát? iguálico, idú-
kitzen zuté(n); ta geró, barràtzen zén? ta, etzutén bíltzen [jarraitzen du txanpona

botatzen], klaró! según nóla gelditzen tzeén?... bé(i)re, olá, áuk idúkiko in tzuén olíxe, etzutén muítu biar, báti jó, jó biar tzu(e)n, ári, béti, bat; etzokén derétxoik montón-tzeko.

– Eta bost lagun baldin baziren, bostak paratzen ziren bata bestearen gainean?

Bai, bai, bai, bai, bóst laun bezeén? bóstak elkárren gáñen.

– Eta buelta ematen zuenak, hark irabazten zuen...

Bai, bueltá maten zuénak? arrék ebázten tzuen; lenbíxkóa... erréstoan... óla man bezióñ? orí lenbíxko, ta buélta máten bazióñ, diruí? ségi, buélta matén... buélta etzueñian matén? yá etzokén... derétxoik segítzeko.

– ‘Ebazten’ esaten duzu?

Ebázi, ganar... mientras ganaba tenía derecho, y cuando no ganaba dejaba, tenía que dejar y entonces jugaba el que le seguía, y si... si hacía esto [botatzen du] y no le daba vuelta, no tenía derecho, jugaba el otro, y... así, sucesivamente, hasta que se...

– Ongi kontatzen duzu, e?

Éztakit, neè usteán? kontàtzen dùt ongi; je! óiek zeén ordúko jokúk! orduén e... diru gutxí? ta... fantàsi gutxí.

6.4. Erlijioarekikoak

Otoitzak (1987)

– Ikasi zenuen euskaraz errezatzen?

Ori bai, gutxi naki ba, aiteguria bakarrik ikas nuen euskeras... ta, Gurutze Sanduaren bakarrik.

– Ea esaten duzun...

Esto... aiteguria? emen [Irunen] e, beste alde batia saten dute.

– Ez, horrela ez, zuk ikasi zenuen bezala.

A! onen semiak daki nik bezela, beño orain beste... modueta(a).

– Ez, zuk esan txikitari ikasi zenuen bezala.

A! Aite guria, zeruetan zaudena, santifika bedi zure izena, betor, bedi zure izena... Bai, nas-, nasi zake(e)n... Aite guria, zeruetan zaudena, santifika bedi zure izena, betor gugana zure erreñue, kunpli bedi zure borondatea, zeruan bezela lurrean ere.

Eman iguzu egunian egunesko ogie, barkaizkizu(u) guri geren zorrak, gu zordunen barkatzen dioun bezela, ez gatxazu utzi tentazioan erortzen, baizik libra gatxazu gaitzatikan, Amen.

Agur Maria, grazias betia, Jauna da zurekin, bedeinkatua zu zera andre guzien er-tian, bedeinkatua da zure sabeleko frutue, Jesus.

Santa Maria, birjina, Jangoikoaren ama, zuk erregu [...] gu bekatorengatik, oain ta betik ere gure eriotzeko orduan, Amen.

Gloria Aitari, gloria Semeari, gloria Espiritu Santu jaunaren izenian, Amen.

Ta Gurutze Sanduren ikis, eakus ziaten itxan ta, aiteguria? ta...

– Nola da?

Gurutze Sanduan, señaleagati, gure esaietatik gatxatzeko (!) gure Jaun ta Jaungoikoa, Jesus. Aitaren, Semearen, Espiritu Santu jaunaren izenian, Amen. Ongi daö?

– Bai; esan zazu berriz, baina [eskuz] egin gabe, garbi-garbi esateko.

A! Gurutze Sanduare? (sic)

– Bai.

Gurutze Sanduaren, siñeleagatik, gure, etseietatik, libra gatzazu gure Jaun eta Jaungoikua? Amen Jesus. Aitaren, Semiaren, Espiritu Santu jaunaren izenian, Amen.

Dotrinara joaten zeneko oroitzapenak (1987)

– Eta dotrina, euskaraz ikasi zenuen?

Ui! dotriñe, Jesus ene!... ikes nuen e, zenbat... zenbat... nola saten tzen? nee lengusu at bazen, abille izketan ta, denetako? ta, komekatzeko, erderas etzakie(n), ta euskeras ezinko zun... «Zenbat gauze bear dire konfesio on bat egitteko?», ezin pensatu: «Bost». Y «Zer dira?» - «Limixkua esamiñe, bigarna dolorëa, irugarna... agosko konfesioia? no, laugarna?»... aztu dakëe, nik ikes nitue ta...

– Bai, laugarrena da ahozko konfesioa, ezta?

Ta... bost badere çverdad? bost...

– Bai, bai-bai.

Bai, «Lemixkua esamiñe, bigarna dolore, irugarna agosko konfesioa, laugarna... obrasko satisfazioa da?» eztakit ongi ori, eztakie akordatu.

– Ez, hori bosgarrena da...

Banakien, bai, guatzian akordatuko dakie bai, beño orei eztakie akordatu.

– ‘Propósito de la enmienda’ ez duzu esan; hirugarrena?

A!... limixkua esamiñe, bigarna dolorëa, irugarna agosko konfesio e...

– Ez, hori laugarrena da.

A! irugarna ze da?

– ‘Propósito de la enmienda’.

A, a! no me acuerdo, no puedo decir bien, y sabía perfectamente, porque mi primo no podía aprender... y ahora no me puedo acordar, hay cosas que no me acuerdo, ya, la cabeza también se pone...

– Eta, Kredoan ikasi zenuen?

Ez, ez, enun kasi, eneun (sic) ikäsi, etzeeten akusi.

– Eta, ‘Yo pecador’ edo ‘Señor mío Jesucristo’?

Ezta’re, euskeras ezta’re, ez-ez, ez, nik kasi euskeras; ori, dena erderas! dena erderas.

– Eta elizaren legeko mandamentuak edo?

Ez, ez, daus e, dotriñe... euskeras daus e.

– Eta, aitagurea eta hori, non ikasi zenuen, ba?

Aitaguria itxean akusko zeeten, nik eztakit.

Alaba: Y cantos sí, sabe en euskera.

Pues cantos, muchos en euskera sé... Jesús! la cosa es que... el catecismo, todo lo de la comunión, ¡claro que sabía! sabía perfectamente, pero se me han olvidaö, con el castellano; mi primo no podía aprender y tanto el cura le machacaba, machaca y machaca, y yo le decía: «¡Qué cabeza más dura tienes!», y era listísimo, ¡ya le conociste! y... y no podía aprender, y el cura siempre dándole, de tanto que le enseñaba, ya aprendí yo todo, pero se me han olvidaö, como con el castellano, pues no practicas, y ya, llegando a esta edad también se olvida.

– Apezak euskaraz irakasten zuen?

Bai, euskaldunä zen, ergondarra zen, Lizarragaköa.

– Eta euskaraz irakasten zuen...

Ez nuen ikesi daus e, euskeras daus ere; apezak arri esaten tzion, etzakien ez erdera ta ez euskera nee lengusua(k), ta euskeras zakin... izkuntze euskeras, ta arreí, esaten tzion e... prinzipalena, eta besteak daus ez; gui erderas ta arrei euskeras.

Gui, dotriñe, erderas akusi ziuten dena, euskeras ez; nik enun ikesi euskeras, nere lengusuakin bai beño, aztu dakie, orai(n). ¡Hombre! nakien nik... erderas ikes nuen katezismo guzie, beño erderas; aitegurie bakar-bakarra, euskeras.

Eliz kanta apurrak eta misioen berri (1987)

– Alabak dio kantuak ere ikasi zenituela...

A! kantuek bai.

– Bai? Zein kantu dakizu?

‘Ogi zerutik’ ta... ‘San Migel’. ‘Ogi zerutik’, eta... espera, bestoat, gustatzen dakee asko ta eztakit, ‘Agur, agur, agur’, akaatzen da ori; «Agur Jesusen ama, birjiña ne-rea...», ezi²³ ori, baakit eta, eztoket letra guziek, eztakigu.

– Elizako kantuak dira horiek; eta bestelako kantuak?

Bestelako kantuak? San Migelgöa? baakizu zuk e San Migelgöa?

– ‘Migel, Migel, Migel gurea’... hori?

Bai, ‘Gorde, gorde Euskal Erria’; ta badakit bai, garbi, euskeras nik kantu ori.

– Baina hori baino gehiago bada, ez?

Beste batzek e baazkit euskeras nik: «O! bioz gozo Jesusena, gure biotzen gozamina, Jesus onaren biotz ona, erruki zaite gutzas Jauna».

– Hori, noiz ikasi zenuen?

Ori? errien, juaten tzeen mis-, esto... Alsasuko kaputxinoak, kasi illebetero.

– Misioak ematera eta?

Bai, ta aiek eakusten ziuten... kantuak euskeras; ya burue, badazkit biño orai eztaz-kee akordatzen.

– Eta txikitan, ume txikiei kantatzen dakiote zerbait? ¿Algo de cuna o...?

¿De cuna? no tengo tampoco... vasco de cuna; sólo tengo de cuna, vamos, sólo tengo canto vasco de iglesia, de eso, de... de Jueves Santo:

Aingeruek gara
Zeruték eldu gara
Orratzaren bille
Eztuenak eman nai
Atari guziek autsi nai

Pa poner el monumento, se pedían agujas, los chicos, una manía que tenían, una cosa...

– Orratzak eskatzen ziren?

Orra(t)xeak bai ta, oialak paatzen baitzeen...

– Hori Ostegun Santuan?

23 Hitz hori, Arakilen, aldi honetan baizik ez dugu aditu, baina Hiriberriko predikuetan adibide pare bat bada; hona horietarik bat: *ece ez solamente aurrec baiciquen adinsuec arquicendre* (Salaberri-Urrizola, 2008).

Bai, Ortzegun. Ortzegun²⁴... monumentuek paatzen tzeen, an... aldareak majöak paatzen tzeen, dena²⁵...

Corpus eguneko prozesioa (1987)

– Corpus egunean, prozesioa egiten zen?

Oi! orduen bai, orduen... oi ene! orduen oso ederki, guardatzen tzen ori, prozesioa? ta patzen tzeen bi aldare, errien; bat, gue atarien, ta bestoat? goittiko... goittiko... zerea(n), bi; ta erri guzie juaten tzen bee belak e ixiniñ? ta apeza, palioaki? bee kustodiek? ta an e, aldaria... jarriik? ta an utzi uzten²⁶ kustodie? ta, ‘Tantum ergo’, kantatu? denak? ta, beste... best aldariaño, ta beste aldarian igual-igual: kustodia utzi? t’an berrix kantatu, ‘Tantum ergo’, t’andik bueltan? elizëa. Oso solemnia egitten zuten... Corpus... egune? ta iyendia²⁷ ere bai, ienden igual-igual, erri guzie barna.

– Botatzen zen zerbait lurrean?

Belarra, belar goxoa...

– Txunkek eta, ez?

Baita txunkek! bait’ere; ta... guk paatzen giñuen, gue itxetik, elizëa? aunbaraköa, alfonbra bezela, alfonbra batzen bezela. O! oso... oso... elegantia zen ore, ta denak, erri guzie! erri guzie atratzen tzen kanpoa... beztitzea errie, oialak luziak eta, soka luze bat pastute, or denna! itxeko oial... ederrenak atrata an, lixu balitze bezela? dena eran-eran paatuik... majo-majoa errie.

– Bidean egiten ziren aldareak edo?

Gue atarien? bat, eta, goittiko... karriken? beste at; aldarie paatuik majo, dena majo paatuik bee... bee gradakin te bee oialakin ta bee... loriakin?

– Nork egiten zuen?

Bakotxak bee karrikeköa; gue karriken ko-, denak atratzen tzeen... lan ittëa; batz(u) ek e... armatzen tzuten... dosela, paatzeko, dosel bat paatzen tzuten? ta, tablak e... josi-yak zittuten? ta lan, gizonak, eitten zuten lana... bueno, gustora.

Eliz kanta eta otoitz batzuk (1988)

– Kanturen bat ikasi zenuen?

A! kantuek? bai... ba! aztu’re badazkie ya.

– Oroitzen zara bat edo bestez?

Espera... sí-sí, cantores mejor había allí, jotas pa cantar, lo único eran, ¡Jesús!

Alaba: Pero bueno, en euskera...

¿En euskera? sí, en euskera también ya [...], y como iban los capuchinos de Alsasua, pues siempre nos enseñaban algo: a San Miguel... Así, lo demás, esto... bersolaris y... de

24 Lan honen lehen zatian (Artola, 2021) Arakilen *rtz* multzoa zinez bitxia dela idatzi genuen, Satrustegin *orzegune / orzilleria* pareta eman zigutela aditzera ematean.

25 Testu horren jarraipena *FLV* honen 60. zenbakian argitaratu zen (Artola, 1992).

26 ‘Uzten zuten’ bide da hori.

27 *Ittendia* aditu uste dugu hor.

bersolaris no sé, allí no ha habido bersolaris, allí jotas aragonesas y, jotas que piensan ellos, y... había allí, eso, lo demás no había como aquí, bersol[aris].

– Eta dakizuna zer da? Zer zen, elizako kanturen bat?

Bai, elizekoa da: [Jarraiko zati kantatuak letra etzanean idatzi ditugu].

Goizeko izarra, ezta ain ederra.

Nola da Maria, zure sorrera.

Goiz arratsetan, ordu guzietan.

Birjiña bedeinka zagun.

Goizeko izarrari.

Amatxi (sic) maiteari.

Gogos kanta zaiogun.

– Polita, e? Hori noiz kantatzen zenuten?

Ori? ni txikie nitzenëan elizen kantatzen nun, kantatzen zuten, Ama Birjiñai...

– Baina noiz, maiatzeko loreetan edo?

Mayatzekoa? ez-ez, mayatzeköak ez; maiatzeko kantuek e, euskeras? aldi bet ezta... eztok²⁸. *Atoz eta guuzen* (sic), *Birjiña nere ama*, *loreak eskeintzera*, *zuri nere ama*. Orixe(n)! beño, eztut gaigo ikäsi, txikitua nitzen ori kantatu zutenian...

– Hau bai, maiatzean...

Mayatzian, bai.

– Eta lehenagokoa?

Lenagoköa're?... seguramente, eztaki(t) peño, jaiero, juaten tzeen e, Hijas de María zeen, orduen... gu're izendu giñen ta, juaten tzen iyendetan? Ama Birjiñei e... errezatu te kantatu; ori kantatzen tzen.

– Zenbat urte zenituen orduan?

Orduen? sei do zazpi urte, sei urtetan as nitzen eskolan ta, erderas ikis giñuen? ta, errie ya... jar tzen erdera(a); ni txikie nitzenian? dena zen euskera beño, gero, derrepente? buelta man zuen, denak erdera(a).

– Orduan, sei-zazpi urte zenituenean, elizan, kantu horiek euskaraz...

Bai, bai, bai... Ama Birjiñai're? akordatzen naiz nola kantatu zioten e, uskeras: 'Atoz', nola saten da? 'Venid y vamos todos'?

– Bai, nola?

Atoz eta guuzen, *Birjiña nere ama*, *loreak eskeintzera*, *zuri nere ama*. Ta, ez nuen gai-go ikäsi, txikittua nitzen!... beleixen ikesten nittuen nik beño... Gero? erderas denak.

– Eta loreak-eta eramaten zenituzten?

Bai! ni... txikittua nitzen ta loriak e, egunero juaten giñen, errosarioa ta, loreak eskeintzia? ta, goratzen giñuen, loriak, esaten tzutenëan? ola goratu? te, gero, berso ok esaten giñuzen, igendetan, Ama Birjiñei? bes-, bersoa(k).

– Nork egiten zituen?

Denak, lau izeten giñen, lau, florerak saten zittioten ta, berso ok saten giñon: «Estas flores que te traigo junto al agua las cogí, yo las cogí madre mía para dártelas a

28 Aldi honetan, oharkabeen agian, tokako era bat itzuri zitzaion berriemaileari. Yrizarrentzat (1992, 610. or.) aditza bildu genionean, halere, *duk* eman zuen.

ti. Madre mía ¿te gustan flores? aquí las tienes, como soy tan pequeñita y tengo tan poquita voz, no te puedo regalar flores como esas niñas mayores».

Ta beste at e badakit; a! asko dazkit! Espera, nola asten da? espera... orai eztakie akorda...
– ‘De claveles’ edo, hasi zara zerbait?

«Este ramo María yo te presento, en tu altar perfumado por el incienso, y para ti Virgen Santa, pongo este verso»... ezta ongi? politte da ori, ezta ala?

– Bai baina, hasteko, ‘De claveles’ esan duzu, ez?

«De claveles, rosas y pensamientos...» [hau da lehen hartu gabeko hasiera]; ta, giñoken arrosakin, eskuen?... ramoa ta, «De claveles, rosas y pensamientos, este ramo María yo te presento; en tu altar perfumado por el incienso, y para ti Virgen Santa pongo este verso», ta, ramoa uzten giñuen aldarian.

– Zazpi urte zenituen zuk orduan...

Zazpi do zortzi urte.

– Eta konprenitzen zenuen ongi erdara?

Erdera? orixe(n), oein bezela! biño, bestela, dena euskera nakien, dena euskera.

– Orduan dena kantatzen zenuen zuk, euskaraz eta erdaraz...

Euskeras e, gutxi kantatzen tzen... beti erderas, ‘Venid y vamos todos’; bain... do bi aldis, aittu dut nik euskeras... ori, ‘Venid y vamos todos’; ori, pixko oi, esan duten pixko oi bakarrik ikesi nuen.

– Bai, baina ikasi zenuen...

Bai, belixen ikex, ikëxten nuen nik, ezpeize... be! elizen nitzen beti, an inguruen...

Eliz ezkilak jotzeko erak (1988)²⁹

– Ezkilak, hildakoen adinaren arabera, diferente jotzen ziren?

Ez; ze? eztizut entenditu ze esan duzun.

– Bai, zenbait lekutan, norbait hiltzen denean, hildako horren adinaren arabera jotzen dituzte...

A! bai... bai, ori bai, bai... orein entenditu dizut bai, bai, bai; gaztëarenak? gaztiak zienak? ezkillako esku *ttin-ttan*... kantas bezeleixe(n), ta, zarrak zeenian, *ton!*... *ton!*... sentimentue maten: *ton!*... bi, bi... ezkillak difere-, batea; batek soñu-jenero at? ta besteak beste soñue. Ta zarra iltzen tzenian? ori: *ton!*... *ton!*... ta, ola... urteköa do... bi urteköa do iltzen tzenian? oixe: *ttin-ttan*, *ttin-ttan*, kantas bezelaxe. Ori bai.

– Eta baldin bazen ez adin handikoa eta ez haur txikia? gazte bat edo...

Gazte bat ee, ola, amabi urte edo bande zittuen aundiek bezelixen, ya penagarrie.

– Orduen bi moduz bakarrik...

Bi modue bai, bi modue, bi modue... bai. Ta oin, aurreko ezkillak majoak giñuzen? ta, ezkillak aiek e, soñue galdu ute; enakien nik ezkillak soñu galtz-, galtzen dutela! ta aurreko igande... or, television ikus giñuzen ta, ezkillak e, soñue galtzen dutela, ta nik oi edo, gu onia [Iruna] tor giñenian? ezkillak tzeen polittek, soñue fiñago atratzen tzuten ta, gio? urtero juaten giñen? ta, soñu txarraö ta, orduen, urren urtes? eta, nik esaten nion: «Esas campanas, cómo se han puesto, no suenan nada» ta, ola gelditzen giñen ta juan den urtian? an, aldameneko batekin gelditu nize? ta, ola, neska... gelditu de, urte

29 Honen antzeko beste testu bat lehenago argitaratu zen (Artola, 2014, III, 32.-33. or.).

askokin, neska... donada! bai ta, san tzeen e: «¡Eh, hasta las campanas están cambiando!» –«Sí chica, eso mismo, no le he dicho a nadie pero, ¡qué son más triste tienen! ¡si parece que no suenan!» –«Sí, sí, así es; casi-casi ni oímos».

Eta geo nek aittu nun emen, galtze tutela soñue. Bere³⁰ ze gauze(k) pasten dren! Ta an... ala, obene-, prozesioa zenëan? ezkill aundiek bee, gue errikoa fa-, juaten bazaa? fija zaittez, ezkill aundi betzek? esta (sic) batei saten tzioten 'la campana chiquita', ta bestea? 'la grande', soñue diferenteak zozkite ta.

Prozesioan, juaten giñenean Ama Birjiñekin erri guzie barna, bandeo at? mira! bandeoa bezela atratzen zute: *paun!... paun!...* ta, oso ederki; or die, jende guzie... gustora! gustora erri guzie, gure... elizetik atra zuten ta gure... ataritik? pasten zen? bideberrie, bideberrie... erri erditik bazen! andik juaten tzen, erri... goi aien, azkeeneko... goraño! ta gero, andik buelta? beix atzea? elizea bera? elize betik? beix olixen buelta? gure ataritik elizëa, erri guzii buelta maten tzioten prozesioan, Ama Birjiñe egunian? ta...

Andredena Mariaren Jasokundeko prozesioaz (1988)

Ama Birjiñe egun-gunian? ta... Corpus egunëan? ta... Corpus iyendian? erri guzie barna prozesioa; ta... kantatzen? amar misterio o... lau misterio errezatzen zittuten elizen? ta, bosgarna? erri guzie barna: [hasieran kantaturik] «Aita gurea, zeruetan zerana, santifika bedi zure izena», y después el 'Santa María' ere bai; ez, 'Ave María': [erdi kantaturik] «Santa María... birjiña, Jangoikoaren ama, zuk erregu zazu, gu bekatorugatik, orain eta beti, geren eriotzeko orduan, Amen Jesus».

Ta apeza're? geo, artakoa zen! gustora apeza're, ta apezak e kantatzen tzuen? ta erri guzie barna kantazi, misterioa? ta erri guzien alda, ta geo... letania. [Alabari:] ¡Tú también ya sabrás eso!... ¿no? pero, gero, gelditzen giñen? ola, en cada puerta, casa Txonko, como una plazuelica, como es Plaza de Altzea bezeliken o olako leku, plazuela? an denak, biltzen giñen? ta Ama Birjiñe an, mutillek ere, onek soñeta(a) artuik? an geldittu? ta, an asi... letania? ta, geo? letania errezatzen? erri guzie barna, kantas?... «Santa María», ta, erriek: «Ora pro nobis» ta, erri guzie barna, elizëa sartu? kantas, kantaka.

Oso... majoa zen orduen... ola, relijioa, oin beño... Oein e... ezta anbesteko ore, ezta-kit prozesioa itten duten... bate? nik uste ut, eztee... ezteete (e)san.

– Eta hori, Ama Birjinaren zein egunetan? abuztukoan edo?

Alaba: De agosto.

Ama Birjiñen egunian, ta, Corpus egunian ez.

– Abuztuaren hamabostean, 'la Asunción'?

Alaba: Sí, la Asunción, sí.

Erri gutzie.

Euskararen molde berria haurtzaroan ikasi otoitzetan (1988)

– Kantatu duzunean, 'Santa Maria' bai, esan duzu, baina 'Agur Maria' ez...

«Agur Maria –igual– grazias betia, Jauna dago zureki, bedeikatua zu zera andre guzien artean, ta frutu bedeikatue da zure sabeleko frutua, Jesus».

30 'Begira', alegia.

– Eta ‘Aitagurea’, musika berdinarekin?

Sí, sí; ¡ah! las palabras un poco distintas: «Aita gurea, zeruetan zerana... –allí [Ihabarren] no decíamos ‘zerana’–zeruetan zaudena, santifika bedi zure izena, betor, etor bedi zure erreñua, kunpli bedi zure borondate sandua, zeruan bezela lurreen ere. Eman iguzu»... tampoco no es igual, me confundo, con lo de aquí [Irungoarekin].

Alaba: Sí, ahora ha aprendido lo de aquí, y...

Sí, sí, sí; esto... «Eman iguzu, egunorondako ogia, barkaizkuzu guri geren zorrak, gue zordunai barkatzen dioun bezela, ez gaitxaluze tentazioan erorzen, baizik libra gatzazu gaitzatican, Amen Jesus».

Alaba: ¿Ve qué distinto es?

¡Es distinto! y ahora me confundo, aquí es distinto, un poco distinto, el... el importe tendrá igual, pero, es un poco distinto, las palabras y ahí me confundo.

Alaba amari: Pero diga usted, ahora, sin cantar, porque... si se acuerda.

¿Como allí? si me sale... «Aita gurea zeruetan»... aquí sobera, ‘zeruetan’... ¿cómo se decía allí?

Alaba: Aquí ‘zerana’ y allí ‘zaudena’.

¡Ah! eso sí, «zeruetan zaudena, santifika bedi zure izena, betor guregana zure erreinue... kunpli bedi zure borondatea zeruan bezela lurreen ere. Eman iguzu egunian egunesko ogie, barka izkiguzu guri geren zorrak, gue zordunai barkatzen diogun bezela, ez gaitxetan utzi, ez gatzazu uzte, gaitzaza... utzi, tentazioan erortzen, baizik libra gatzazu gaitzatican, Amen, Jesus».

Y el ‘Ave María’? «Abe Maria grazias betia, Jauna dao zurekin, bedeikatua zu zera andre guzian, andre guzien ertian ta bedeikatua da zure sabeleko frutua, Jesus. Santa Maria, Birjiña Jangoikoaren ama, zuk erregu zazu, gu pekatuengatik orein ta beti, ta geren eriotzeko orduan, Amen».

«Gloria Aitari, gloria Semeari, gloria Espiritu Sandu jaunaren izenian, Amen».

– Parece que falta ahí algo ¿verdad?

A! sí, sí será, será sí, sí-sí...

– Y la segunda parte ¿cómo es? ¿quiere repetirlo?

«Gloria Aitari, gloria Semeari, gloria Espiritu Sandu jaunaren izenian, Amen».

– Pero se deja la segunda parte: ‘Como era en un principio’...

No sé, no recuerdo... no sé cómo será; aquí me he confundido mucho como en otra forma.

– ¿Y usted aprendió ‘Por la señal de la Santa Cruz’?

Sí, en euskera, sí: «Gurutze Sanduare, siñeliegati, gure esaietati, libra gatzazu gure Jaun ta Jaungoiko, Amen Jesus. Aitaren, Semiaren, Espiritu Sandu jaunaren izenian, Amen». Y el padrenuestro aprendí y ni el ‘Señor mío Jesucristo’ ni el ‘Yo pecador’...

– ¿Esas no?

No, no aprendí.

Erromeriak: Oskiako ermita, Aralarko San Migel, Ergako Trinitatea (1989)

– Oskiako erromerian egona zara?

Erromeria?

– Bai, Oskian edo...

A! Oskia juaten giñen? bai, bai... ta Trintetia ere bai, baakizu nun daon? aita³¹; ni alleatu naiz an, e? Trintetian.

– Bai? eta San Migel ere bai?

Bai, San Migel e bai, bi, gutxi, ain urbil egoteko oso gutxi, gutxi jun naiz ni San Migela, oein duela sei o zazpi urte jua nitzen; automobillen eman tzeen Iruñeko... Iruñeko esto, an... alargune doke... ezkondu zen nee semeakin? ta, il tzen? ta, an dao alargune? ta, alargun arrek jua giñen San Migela. Beño orek? balio du, sei o zazpi urte badö, an egondu nizela beiz; oso gutxi jua nitzen ni Xan Migela, oso gutxi, ain urbil egoteko.

Ta gero? maiätzian zortzien, juaten zen balle guzie, San Migela, ta an, guk giñoken... sukeldia, gue konture, bee mayekin? ta bee... denaki; ta, erriko makume bat juaten tzen, ta... amaten tzuten erritik alubiek eta, egosten tzun an? eltze bat alubie gorriek? ongi egosi! eta, mez'ondoan? juaten giñen aera ta, esto... katilluek? maten zittuten katillu betzek? ta, koxtak ee bai? koxtak zuresköak? ta, an jaten giñuen, plater bat alubi? ta itxetik amaten giñuen... razioa? ta an jaten giñuen.

Ta gio? prozesioa? e! Iabarra juaten giñen, San Migeleki, balle guzie, ta San Migelen gelditzen tzen... aingerue? ta, juaten tzeen besteak, bakotxa bee errie. Ta, urren eunian? bedratziu-, bederatzi... mayatzian bederatzien? juaten zen beis, prozesioan? Oskera (sic). Te, an igual; Irurzunen egosten zuzten.

– Eta San Migelera oinez?

E? oñes, oñes, denak oñes!... San Migel de ba-, jaitxi giñen San Migelekin? denak oñes. San Migel... bajatu giñuen, e, balle guziek, ta denak oñes, klaro! ta bigerren egunian? Oskie, denak oñes, prozesioan, itxe bakotxetik bat.

– San Migelera bidean, Uhartetik pasa behar zen?

Ez, jaitxen giñen bera, ta gero, Uertia sartu baë tortzen giñen beste bide, beste bide bat, beste... eztaikit nola tortzen giñen, beño Uertea ez giñen sartzan.

– Eta handik zein ordutan abiatzen zineten etxera itzultzeko?

San Migeldik? pues... Iabarra alleatuko giñen... zazpietan do ola, arrats, o sei t'erdietan do zazpietan.

– Eta goizean?

A! goizian? bai, goizian goizik.

– Eta den-dena oinez...

Dena oñes; Irinetik, erritik e, gu e... atratzen giñen Irinteko... errota aldea? ta andik, Uertea... alleatu baë? Irinteko... oianetik juaten giñen.

– Zenbat denbora behar zenuten?

Ordu parean bat o ola izein tzen, nik uste, eztaikit, beño nik uste... ordu parean bearko zuen.

– Jende asko joaten zen?

Asko!

– Apeza ere bai?

Bai-ba; a! ez, erriko apeza etzen juaten, San Migelgua jaisten tzen.

– Eta eramaten zen gurutzeren bat edo?

31 'Hara', antza denez.

Gurutzia? pues, beti bazen gurutze... amanzaliak, tokatu zen ori, lo que es gu... gue erriren ez, Trintete bezperan? juat-, e... erriren a-, urte... urte bakotxan? sei do zazpi... itxe? itxe... bat, bat, itxe batetik; sei itxe, bat, sei... prozesio ta geo, iru... 'cruceros' esaten tzakëon erderas; juaten tzeen Billabas o, San Migeleki, ta an e...

– Billabas?

Billabaa, Iruñaa, ta an ee... an ee... nola esaten tzen? ximplëak eta egoten tzeen ba... ta, itsui(k) pat? ta denak juaten tzeen, adorazioa matea San Migeleki. Ta, Iabartik juaten tzen? Trintete bezperan? San Migelekin Iruñaa, ta an e... elizes elize ibiltzen zen San Migel.

– Eta Ihabartik San Migelera joatean, bidez erreztatzen zen? edo zer egiten zen?

Ez, erreztatu? ez-ez-ez... ez.

– Hola, mintzatuz edo hitz eginez edo?

Bai, aski bazen e... erreztatu bai're! menuda! aldapa da or, e?... ez-ez.

– Eta Trinitatera igual...

E? Trintetia're igual; Trintetia? gu, nik uste kantatu in giñuela, biño Trintetia da bide... motxa! Trintetia, listo iotzen da! Irurzundik...

– Bai, baina Irurtzuna ere joan behar da...

Irurzundik beleixen... juaten da, Irurzundik Trintetia, ta gero, andik beis, jaisten giñen bera; lasaittu? te bera, Irurzune.

– Eta Oskiara?

Oskia? pues, oñes bai, también, baite oñes.

– Zein herritatik pasatzen zineten?

Ez giñen erri betian e sartu, juaten giñenian prozesioan; Iabartik Trinteteaño? iñon... iñon ez giñen sartze an, ta Oskia juaten giñenean, ezta're, ez giñen iñon sartzen.

– Beti bidez bide?

Beti... ala! aurrera.

– Oskia urrutiago dago...

Oskia urrutiao? beño... bide...

– Lau-laua, e?

Leune, klaro! an meza aittu? te Irurzune; Irurtzunen bazkaldu? ta a(r)saldian? beis atzëa? Iabarra, San Migeleki.

– Eta Trinitatera joaten zinetean ere, Irurtzunen bazkaldu?

Bai, Irurtzunen bazkaldu? ta... Oskie juaten giñenean ee bai, Irurtzunen bazkaldu? plater bat alubi? te itxetik amaten tzuen razioa? ta ya, gero itxea; asaldëan? San Migelekin kanta ta kanta? itxea, ala! Iabarra.

– Txistulariak edo ttuntuneroak-edo joaten ziren?

E? txistulariek? ez, ez.

– Ez; erreztazera joaten zen bakarrik...

Ez-ez-e, ez, ez; txistulariek e...

– Orduan, Trinitatera eta Oskiara bazkaria etxetik eramaten zen...

Bai, klaro! ogi-puske itxetik, an, alubiek egosiik, beño? ogie ta... razioa? itxetik, pañueloan...

– Oskian ere egosten zituzten alubiek?

Bai, bai, Irurtzunen ere egosten zittuten; Irurtzune tortzen giñen, alubiek jatëa. Alubiek jan? ta razioak, ara amaten giñuena, jan? ta a(t)saldian? ala! itxea.

San Migeleko ostatuaz (1989)

Ganbara o esto... ganbara-zelai aundi bet? an, trankilo, bee mayeki? te bee... basije, ta alubie jan? göstora jaten giñuzen an alubiek!

– Ontziak eta platerak-eta?

Bai, dena, dena prestat(u)ik! ta... nē alleatu nai izan nee aitekin? ta, juan? ta, jendian-dako, eltze aunnndi bet!... nola saten diote? pinpinsalda... aman ziuten, katillu... katillu aundi betian? ta...

– Pinpinsalda, e?

Bai... ¡de balde! ta an, ola, itxeukuak bagiñe bexelaixen.

– ‘Pinpina’ zer da?

Estos... etsaten diou emen, zopa... oligo-zopa? bezela? biño, piper gorrikin, gorri-gorritu iñik, ta bero-berottoa? gustora jaten tzen ore, olako bide... luzia pastute? ta ori guzi? pues ori San Migelen; guttitzen ni Xan Migela, oso gutxi!

Alaba: A San Miguel le bajaban a Yábar el día ocho de mayo, iba todo el valle a San Miguel, y le bajaban a Yabar. Y el día nueve, se iba en procesión a Oskía, y se volvía otra vez a Yabar.

Pero en Oskia no comían, comían en Irurzun...

Alaba: No, en Erroz, las alubias en Erroz.

Las alubias... ¿en Erroz cocíamos?

Alaba: Sí, en Erroz, en Erroz.

– Pero ¿quiénes cocían, los del pueblo?

Alaba: Pues... yo, por ejemplo, he solido cocer que... el alcalde, pues...

¡Ah! sí, tienes razón, sí, ahora me ha caído al caso, estaba confundida tremendamente; en Erroz, me acuerdo, quiénes eran y todo.

Alaba: Por ejemplo, el alcalde pues, pensaba: «Bueno pues esa... esa de tal, pues a lo mejor puede cocer o puede ir o lo que sea», y a mí me... una o dos veces me, el alcalde me dijo: «Que sí, que sí, que tienes que ir, que tienes que ir». Bueno, pues ya fui; no, no te daban nada, pero, ¡vamos! y en San Miguel también he solido estar...

6.5. Festa-girokoak

Inauteriez: Aitexarko, Landarra eta Ninia (1988)

– ‘El carnaval’ nola esaten da?

An? iótea.

– Zer egiten zen?

Zèr itten zutén? a! iendeán? mutillék, kuadrillè...-ko mutillék? bèztittú, bátzek e... mákomiák bezelá? arrépakín te txánbra ta, pañuèlo át paatú? ta... kedárrakín be(l)ztú? ta ítxes ítxé... zérpaít puské? bílle. Ta, eskó... sukéldeko eskòa artú? ta oré... bústi... urián do loyén? ta, árrimetzén bazeén mutikuák? úntetú orpégie ta, arpatzén bazutén mutikuá? ta ála! beláunikó paatú? te: «In zezú por la señal», ta ‘por la señal’ ín? te gío... óla, ìpurdié paatú? ta «mán seí tápa», ta, deskuídetzen bazén, àurpegié... bústi lóieki, ta mútikoak eta neskatzék eta dénak, eskápatu itten giñén denák, ta aiék e... mutíllek e ítxes ítxe, púskek... áfaltzekó.

Ìltzen zutén? àrdi bét, iyèndeáko? ta... ástearteá –àsteartéa esàten dá, ‘martes’– ta iyèndéán jàten tzutén, èguerdién, ta geró afáldu. Ta... pusk aiék guardàtzen zitutén... ára, juàten zeén... taberná? ta pusk áiek jàten tzituztén gustorá! orí zen iyèndeko... iyèndeko... fésta? orí ze(n); mùtil gúziek, ta sònbreroák, kánpoko sònbrero oiék, báda-kizú? áundi betzék nòla deén? e, aiék olá... egál aiék bíldu? eta arróxak, así, inguruén? papéракin...

– ‘Ebal aiék’ bildu? [gaizki ulertu-eta, guk].

Bai, óla báidee... sònbreroák e... rèdondoák? pues, aiék e, au dá... áu da sonbrèro bát? ta, óla dozkí... [alabari:] quita, quita... quita, con esto haré; [erakutsiz] béire: sònbreroá? kátzu áu, au, sònbreroá da áu ta; a! áu redóndo-redóndoa, áu balítze bezelaixén ta, ok, óla bíldu... ta sònbreroá áu zen, sònbreroá óla bilduík, ta emén arroxák paatú? te emén báí’de, eméndik zintzilikén?... papéрак erizetú te josiík, far-far-far-far-far... májoak, sonbreroák e, kolóres papéра. Olá beztítzen zen, iyèndéan, ta... àsteartián? de báí, ta ítxes ítxe? iyèndéan? mùtil gúziák, ítxes ítxe... limósna billä. Ta, ore zén festa iyèndeköa.

Ta àstelenián? dàus ézta; geó, àsteárt(e)an?... kuadríllek botàtzen zutén... kartá, nór atrá... ‘caballero’ sàten tziotén, bí atràtzen tzeé, ta kuadrille-neskák, neskatoák iguál, botàzen zutén kartá? ta bí ‘caballera’, ta iyèndie? o àstelené-, vamos, àstiertéan? gòizián, mùtil guziék bíltzen tzeén, kuàdrillé, ta... neskatzék, bí neskátxa aiék, ‘caballera’ àtra zeénak? juàten tzeén... mutíllen... òstatué? ta ándik atràtzen tzeén... èrriéi, buélta mátia.

Ta, neskatzék, beztítuik tràste obeènakín? te mútillék e... tráste obénakín jantziík? be pañuèloakín? ta... aníllóakín emén, lot(u)ík? óso majó? ta... ítxes ítxe. Mùtil béték emàten tzún jaskiá, arrotziák bilzékó; bestiák? bèste... bèste... bòlsa át? ògi-puskék artzékó, ta bestéák, gerrená? olixén, gerrená, ta án e... urdài-puskék, txistor-puskék, ta án, bat, olá? ta... bat olá paatuík? eta, bestéak bèste aldétik, ékis ittén zutén, èrri gúzie bárna, ítxes ítxe, ta ítxe gúzietán? dantzátzen tzeén... ‘caballero’ ta ‘caballera’, pareja, bí parèja aiék? dántza pixkuát ítxe bakótxan, ta ítxe gúzietán màten ziotén limósna: ítxe batién arrotziák, ùrdai-puské, xistor-puské, ògi-puské, ta... oré bíltzén zuten, ta ítxes ítxe.

Tá bat, juàten tzen, erákeriék! perzá atián a(g)értu... autsé? ta aièn aurrétik? e, bóte; aútsa, aútsä bota zén, bide gutzién. E? ze, zé dibérsio! ta, te ítxes ítxe óre, imàten zutén buélta, astéartian, ta geró bazkáldu; mùtil gúziek? ta... bí neskatz aiék é juàten tzeén bàzkaltziá.

Bazkáltzen zutén mutilléki, ta géo a(t)saldián? atràtzen zutén... aspértzen tzeén médio... àiretí, mùtillék, beztítzen tzeén... ‘móxorroák’ esàten giñón, bé sonbreroákin te... bátzek e, sonbreroákin, bèste batzék e... mákomèak bezéla bèztittuík, láu... arrépa zár ta láu txánbra zárrak paatuté, pañuèlo atzú burúti paatúte do olá, orpégien estúte olá, ta atràtzen tzeén a(t)saldián? ta... beztítzen zutén bát, itten zutén? ‘Áitexárköa’ sàten giñón; pántalonák eta txàketá? agòtzas beté? ta, nólabaitt é... formàtzen zutén gizon bát?... Áitexárköa esàten tzioté.

Ta... Áitexarkóan konpañerá? ‘Landarrá’ esàten tziotén, mutillék beño... beztítzen zén, makómèa bezéla, pañuèlo atéki? ta txanbrák eta... màntalá? ta àrrepá? atràtzen tzeén... ya bátzoketén tabèrna... bíltzeko mutillék? te yá atentz-, ateátzen tzeén ítxe ar-tátik? bée... Áitexárkoákin? ta Landárра? ta... dénak beztittuík? éroak bezéla? atràtzen tzeén?... Áitexárkoakin.

Ta gëó... 'Ninia' esáten tzioten; zùreskóá? iñík, muñeka át bezéla? olaxén o, óla, àundi bét? bégiek eta dének iñík? eta, besóak e... ba! zéla, óra-óla; pa brazos tenía un palo pasaö por el cuerpo, ta... bésoak e... figùretzékó? olíxen, pálo át past(u)ík e... bésoak, atrátzeko ta, ói ené! Landárra estué ta: «No, no! ar tzák oná! ní Ninía, áu duk iría!», no sé qué; «Man tzók titíe!», ník eztakit zé judíék itten zittúten!... ta búlkeka: «Man tzók iyénduré!», ta: kur-kur-kur, bürlek ittén. A! y verlos, parrágarriék!

– 'Man zok 'iendure'? Edo nola esan duzu?

«Mán tzok titíe!» esáten tziotén Landàrraí, amá... múñeko oré... sémian o... alába zelá, ya, zé geiaö? érakéri betzuek!... an, jarriík, kùzkurtuík amá? ta bàtek búlke? bèsteak búlke?... án nai zuténa irrí, írri iñ àltzen zutén, ta Áitexárko orrekín, «No! emén dokék e...» éztakit ník zé? eta, plantàtzen ziotén aurrián... Áitexarkó're, gizon bát bezelíxen, áurpegié ta, márkat(u)ík, emén ta... txáketa ta déna, gizon bát bezelíxen, ta, an (d)aó: «Emén dukák no sé qué, éztaki zér», ta... éroak, iñík? ta, óla, jéndëa írris, zé in bia zutén? ta aspértzen tzeenián? olá... Lándarrákin ta Aitèxarkóáki? àzkenián? Aitèxarko uré pùsketzen zuté? ta... Nini óre? talletúe botàtzen zuten; furrútxelaká, talletúe, ala! ta... akàatzen tzén óri. Ta gëó, dántza parátze(n) zuten: giterrá? ta, dántzatú? te ya está, ori zén... ángo fésta.

– Eta Landarrarekin zer egiten zuten?

Landarrakí(n)? oré, amá z-, amá, ta amá baték, amá...

– Ama balitz bezala, bai; eta harekin zer egiten zuten?

Àrrekín? be! gëó aspértzen tzeén ta réitretzen tzén; kéntzen zittuén trastíllerie aiék. Ta, beño ói ené! asàlde guzié pásten zutén, an, dénak kórroan... erát(u)ík.

– Orduan, Aitexarko eta Landarra ziren bi gizonezko?

Bí gizon beño bát mákomes beztítuik, ta bestéa gizonés beztítuik; agótzas, agótzeskóa zén e, senárta balitzé bezéla beño, Áitexarkóa, agotzákin beté pantalonák eta... txáketa-maukúak eta, dénak, betéik agotzáki.

– Eta Landarra?

Landarrá? ez, Lándarrá... zén e, mùtil bét? beño etzokén bate... póstizoik; arrèpa át jantzí? makómia bezelá? eztákit, txànbra át eta pàñueluá, ta màntalá...

– Eta Ninia, muñeko hori, non egiten zuten?

An, gizon baték in tzuén, gizon baték in tzun.

– Urtero egiten zuten?

Oré? guardátu itten zutén bèste urtiakó; talletúe botàtzen zutén, beño, artzén zuten berríz.

– Hartu eta gorde...

Artú ta guardátu, bèste úrte bateáko, beño... osó polittá zén, goizián, atràtzen tzeenéan, dénak, mùtil gúziek, eta... bée mùsikekí? itxes ítxe? óso formál ibiltzen tzeén, óso formál; bèztítuik zuenák? e, píxkuat olá... gázte-, gázteriéi... emén bezéla, izútzen, beño... óso edérki itxes ítxe ta ítxe guzietán mäten ziotén... ál zen gúzie! al zén gúzie máten tziotén e, kárgakí erùkitzen tzén, zakué betéik ògi-púskes? ordún etzén tórtzen... pánaderoík, ta... itxes ítxe biltzen tzutén, béen... gástueko; bàzkalzékó ta afalzékó ta dénetako, náikóa ogíe, ítxes ítxe.

Ta... àrrotziák? ba esàn duná, ùrdei-puskék, txìstorrá, ta... árdi bet íltzen zutén? iyen dián jaten zutén bazkarié ta afarié? ta, geró? àsteartéan? bazkaldú t'afaldú te... gòxaldú? te déna itte(n) zutén; biltzen zutenakín bealá? an... jan, nai zútene, ján denbóra askoan. Ori zén ángo fésta.

- Mutilak nola beztitzen ziren?
Bai, mutíllek.
- Galtzontzillo eta atorra luze?
¿Calzoncillo? sí, kaltzóntzilló... de eso, puntúsko oiék, oín ámaten deenák, apropós zozkitén egún ortáko, ta... txúris bezt- [...], sónbreroá... màjoá.
- Eta atorra edo...?
Ez, ez, arrékin, kàmisetáki(n), kamiséta ta kàlzonzillóa, txúrie, puntúxko oietátik, ta bèste atz(u)ék beztítzen tzeén... ji-, Landárrak, jítoak bezéla! arrepá... zar bát paatú? te, txánbra gabé... txánbra t'an pañuelóa do... zérpeit patú? ta orpégie tapat(u)ík, mánti-lléki do gáuz, aunque sea oláko... kortín pùxkuatéki? edo bestelá ze? zer, kedarréa do, zéra...
- ‘Hollín’ edo?
Hollín; kedàrra eztá? euskerás?
- Bai, bai, bai...
Orréki(n), bèlz-beltzá paàtzen tzén àurpegié? ta òri zén ángo fésta.
- Eta zer musika jotzen zuten?
Giterrá, giterrá.
- Nork jotzen zuen?
Án e... bázeen gítarristék, txuntxúneróá, txintxéneróa giñuéen ta txúntxuneróá... gi-tárra.
- Eta kantatzen zen zerbait?
Bai, jóta!... itxé bakotxán jóta... jótak.
- Erdarazkoak ala euskarazkoak?
Érderas, bai.
- Eta oroitzen zara zer kantatzen zuten?
Erderás kantàtzen zúte(n); óso... bromíste zén, txúntxunèróa; jótak bazazkién arrek, izúgarrísko... artísta zén órtas.
- Eta zuk ikasi zenuen bateon bat?
Ói ené! íkes nittuéen de bár-, bailleí're báí.
- Eta oroitzen zara...?
Bai, bai... óso zen, óso... óso gitárre, óso... alégréa; óso májoa zé. Jòtze zún arrék giterrá? bioliñé? eta, esto... txuntxúne esáten giñun; tanborrá ta... txulubíte, dená zekie.
- ‘Txulubite’ zer da? guk ‘txistu’ esaten duguna?
Bai, txístu es, sí.
- Han txulubite esaten zen?
Txulubíte, bai.
- Ihabarren txistu ez zen esaten...
Ez, txùlubitéa³².
- Baina gauza bera da, ezta?
‘Pùtuntuné’ esáten giñón... tànborraí? pùtuntuné ta... este, besteaí? txùlubité.
- Putuntune?
Pùtuntuné, bai, ‘el pùtuntunéro’ esáten tziotén an áskok, je-je! ta, àldi betés...

32 *Txùlubitea* aditu uste dugu hor.

Ttunttuneroa Iturmendiko festetara, biolinaren arkuahantzirik (1988)

Aldi betes, bueno, an e... erri askota amaten zuten; Irintëa? juaten tzen bera... sanjuanetan? ta... Ergoyen alde arta? juaten tzen erri guzieta ta, aldi betes jua tzen, eztakit, tze errie zen?... Urdin ez, Iturmendi... Iturmendi do eztakit ze zen erri oieta, jua tzen festa(a) gizon ore, juaten zen, zoken motxila aundi bet t'an sartzen zun putuntune, bioliñe, giterra ta, trastillero guzie! Ba men tzen festa ta, jua tzen festaa ta, beoliñen, gauz ore... eztakit nola dakeen nik, eztakit nola dakëon, ola; jua tzen? ta, falta...

– Bai, horri esaten dakeo 'el arco'.

Jua tzen festaa... jua tzen festaa, ta, etzuen aman... aparejo oe; ta geo? andik, erri artatik igo zen propioa, Iabarra, be itxea, ta, eskatzeko... au. Esan, esanko zion nun, nola zakion, beño, jua tzen gizon o-, gizona, propiokin, au bille, ta... «Eman e, igor dee zue, zue gizonak igor dee onea ta, esan ditx, esan ditx...» - «Ze esan dizu ba, ze esan dizu Fermiñek?». «Esan ditt Fermiñek...», ta, ez-ez-ez. «Biño ze esan dizu Fermiñek? esan tzazu» ta, «Rekrixtin ura, iu-iu itten duen ura...». Etzakion akordatzen nola zakion ta, ooo!... makomë arrek, irri! parra eitten zuen... Jesus ene!... Ezta txokantia ori e? geo man tzion ark-, entendittu zion makomiak, ola, in tzionëan, entendittu zion ze falta zuen ta, man zion ta, jua men tzen bee... bee instrumentueki.

Ttunttuneroez berriro (1988)

– Orduko ttunttuneroak nongoak ziren?

Angöak, bertaköak. Beres... dud gai³³ izein, ola, musike gustetzen zakiotenak o eztakit ze?... ore zen? arrek zoken, esan dunä: ttunttune? giterra? ta bioliñe, ta beste anaiek? giterra jotzen tzuen, beste anai bet zoken? t'arrek e giterra jotzen zun, ta oso... alegrëak tzeen, iendetan ta, beek paatzen zuten... giterra ta... mutillek bezela ibiltzen tzeen, bi anaiek. Bat falta bazen? bestea... prestatzen tzen iyendetan eta, musika jotzeko. Joaquín... [alabari:] el hermano del txuntxunero; ya sabes que le gustaba la guitarra a Joaquín también, al padre de Perico...

Alaba: ¡Ah! sí.

Eran alegres, sí, ¡muy alegres eran! aquellos, mientras hicieron... la plaza en el pueblo y... un chico que aprendió un poco el acordeón? todo... ellos eran, los músicos del pueblo.

– Zer zuten izena?

Batek e... Joakin, ta besteak Fermin; Fermin Eskudero? esto... ttunttuneröa, ta beste... Joakin Eskudero.

– Zenbat urte zenituen zuk orduan?

Nik, orduen? amabi edo, ba, gutxau! ta gutxau, an ibiltzen giñen gu... beti inguruen!... Nei gustatzen zaken asko musikä ta beti... beti an, inguruan ibiltzen tta.

– Igande guztietan jotzen zuten?

Iende guzietan, jai guzietan, pues... erri ore izendu de beti... musikekin. Orein... eztao musikän, juaten dee... onëa, mutikoxköak tortzen dee... ta, oi! Alasue ta... ala! badokite bakotxak bere kotxea? ta, kotxeak artute juaten dee...

33 'Dudarik gabe', antza denez.

– Eta Garizuman ere jotzen zuten?

Garizumen ez! ui ene!... Jesus! ezta... dena jota, ui ene! ango apezai? nerbio-, Jesus! ene!... ez zuten nai, ezta... aittu're, agarratue... an artzei(k)! Jesus! apezak beti... pul-pittutik eta, Jesus ene! eztuen (sic) nai, biño?... sortu zen.

– Apeza nongoa zen orduan?

Apeza? ergondarra, Lizarra(g)aköa, ta bestëa... zar, San Migelen eondu zen denbora guzien, ta geo, zartu zenëan, jua zen bee itx(e)a. Ta, oñik oso bizkorra zëon ta, bi apezak eta biek e... igual-igual ze(e)n, igual. Ango, len... ango legiak, bien! e! oin kanbiatu dee; etzuten e baltsëan ikustëa... Jesus! etzuten nai. Eta pastu giñuen gazte-, gazterie an.

Ingurutxoa herriko festetan: San Esteban (1989)

Las mayordomas... igual, todas tenían, las de cuadrilla, todas tenían...

Alaba: ¿Cuándo hacían, cuándo?

¿Cuándo lo qué? ¿cuándo hacían? por carnaval... mayordomas traen, mayordomak e bazee, ta bi mayordomo ta bi mayordoma, kuadrillen? bi mayordoma, ta...

– Behin 'caballero' eta 'caballera' aipatu zenituen...

Oiek, 'caballero' ta 'caballera' zeen iyotëan, ta, mayordomak? urte guziän.

– Urte guzian... noiz?

Oiek, mayordomo eta mayordoma, festetan, atra zittuten, lenbixko dantza? lau, lauek; bi, bi mayordomo ta bi mayordoma? lauek, dantzan? oiek bakarrik; lenbixko dantza? oiäk.

– Herriko festetan...

Bai, erriko festetan.

– Noiz izaten dira horiek?

Esto... el dos de septiembre.

– Zein santu da?

San Anton, o San Antonio, San Antolín, o no sé lo que es.

Alaba: San Esteban... el dos de setiembre.

¿El dos de septiembre? pues sí, el dos de septiembre se celebran, y los primeros bailes sacaban los mayordomos, bailaban los cuatro solos, con toda monada, el ingurutxo...

– Ingurutxoa egiten zuten?

Sí, ttuntun, ttuntune?... emen txistul-, txistularie esaten diote, arrek zoken txistue? ta... tanborra're bai.

– Puttuntuneroa³⁴ edo?

Ttuntunero saten giñon, ta... oso ederki jotzen tzue, oso ederki.

– Ingurutxoa?

Bai! ingurutxo; ui ene! sekuleko poleki, ola, eztakizu ongi zein ederki, jotzen tzuen.

– Zer-nolako musika zen?

Nik eztakit oin, eztut ongi ikesi nik... ingurutx(o)a, eztut ongi ikusi (sic): «Ta-rarara, ta-rarara...» jotzen e. Ori? kuadrille guziek, dantzan za(b)illenak, lasterr itteko, lasterka bueltaka? ingurutxo? ta beste... ez naiz akordatzen.

34 Honela egin genuen galdera, lehenagoko egonaldi batean berriemaileak hitz hori era horretan eman zuela gogoratutik; aldi honetan, baina, *ttuntunero* esan zuen.

– Eta beztiturik, nola?

Beztittuik? neskatzek e, traje... traje onaki? ta mutillek pantalona ta... txalekoa? ta atorra? ta, pañueloa, gorrie? do... azule? Guk bagiñozken zazpi pañueloa(k), ta berak paratu zeen? nee lengusuak aman zittuten denak.

– Leporako edo?

Bai, ola, denak! pañueloak... aundi betzek zeen! onek [alabak] baaki, aquellos pañuelos... lepotik ola paatuik? ortik?... ta, lenbixko dantzak? atra zittuten? mayordomoak, oso... galantak!

– Eta horiek nola izendatzen ziren? urte guziko?

Bai, oiek urtë guziko zeen, urte guziko; oiek, karta botata atreatzen tzëen, oiek urte guziko.

Inauteriez oraingoan ere, gauzak argituz (1988)

Y ¿la muñeca aquella de madera? que cuando le daban... «Man tzon, man tzon titie! man tzon iyendure! kur-kur-kur». Y, ¡ah! le hacían de hacer³⁵ a la... a la Landarra, esas sí, esas cosas.

– Eta, diozunez, iendure da ‘el restaño’?

Iyénduré es el restaño; eso, ¿cuando viene? a las personas también les viene eso...

– Baita ere? iendure?

Sí, iyendure, sí, y le decían eso, ‘iendure’ se llama eso. ¡Oh! muchas cosas sé yo de vasco ¡pero muchas! y se me olvidan... y ya le digo, el carnaval era muy bonito el martes, me gustaba mucho; salía la cuadrilla, mozos, y se hacían la... el domingo, el domingo de carnaval, los mozos tenían su comida, mataban una oveja o... una cabra o, lo que buscaban más barato, no había dinero en aquellos tiempos...

– Esan, esan euskaraz...

A! uskeras? iendëan, pues... mutilleki? zuten bazkarie, iltzen zuten ardi bet? o... aunte? do... arpatzen zutena, merkeena, ta, ordue(n), iendëan, itten zuten astertëako, kaballeras; kuadrillen... mutille-kuadrille? bi, bat kaballero ta bestea laune. Ta neskatzek, kuadrilleköak? igual; botaze(n) zuten karta? ta, bat, lenbixköa atratzen tzena? kaballer-a, ta bestea? la(g)une.

Ta asteartëan? juaten tzen mutille-kuadrille? batzek beztittu... ‘moxorro’ saten tzioten, eztait zer zoketen moxorro beztitzeko; esto... kamisetako, kanzonzillo oiek? puntuxko kanzonzilluek? eta, kamiseta?... etzen gaigo, ta... sonbrero at? arrosakin, pape-rakin, neskatzekin te, zintek zinziliken? a! orei baduu-ta, esto... faliak paatu emen? ta aiekin soñu itten zuten? ta majo.

Ta asteartien etortzen tzen, kuadrille, mutille-kuadrille? ta neskatzek... bi, kaballe-roak ilzen (!) bi? ta, kaballera’re; kaballero ta laune, ta neskatzek igual, bat kaballero? ta bestea laune; ongi beztittuik? neskatzek? traste obenaki? ta mutillek e traste obenaki? pantuba paatu? te, been anilloak sartu? oso majo. Itxes itxe, limosna biltzen te, ta oso formal ibiltzen tzeen.

Itxe guzietan? jota pixkuat... giter-, gitarristek e, esto... bazoketen? mutillek, kasi, beti bazen an giterra-jotzaliak ta; giterra itxes itxe, bueno, denak, itxe bakotxan? jota

35 Era horretako erdal lokuzioak hau baino lehenagoko beste saio batzuetan ere agertu zaizkigu.

at kantatu? ta, neskatx, esto, kaballeroak ta, launek? bi parejak? danzatu? ta, itxe artan maten zioten, arrotzëak, ogi-puske aundi bet, orduen e, ezpaizen panaderoik... ogi-puske aundi bet? itxe bakotxa? ta, arrotzëak, urdei-puskuat, esto... txistor-puskuat, itxe guzietan, itxes itxe, ta itxe guzietan? dantzatu, oso poleki!

Ta gero? juaten tzeen, buelta ematen tzutenëan... erriei? itxe guzietan? itxe guzik ibiltzen zittuten, ta gero? bazkaltzëa. Neskatxek e juaten tzeen, bi neskatx aiek e bazkaltzëa mutilleki, ta bazkaltzen tzuten an? te gero, arsaldian? bazkaldu te... arsaldeko seietan do... bost t'erditan do ola, atratzen tzeen kuadrille-mutillek? eta, je! erri guzie atratzen tzen, e... ikustëa, ta orduen atratzen zuten Aitexarköa? ta, Landarra? ta... Ninie, t'orduen e juerga. Bittertio, giterra ere jotzen zuten? ta, erri guzie an!

– Eta lehen esan duzu Aitaxarkoa asto baten gainean eramaten zutela?

Astöa? bai, ya asi zen, errien, ori... beste zenbait e, astoik etzoketenean? ola, emen, txantxulubiru artu ta atratzen zuten, Aitexarköa.

– Txantxulu...?

Txantxulubiro ezte-, emen eztuzte³⁶ saten? ona, ola, nola artzen dee... umiak, emen, lepöan e?

– A! bai...

Orrei saten diogu 'txantxulubiru'.

– Hara, hara, soin gainean, e?

Bai, ta artzen zuten Aitexarköa? txantxulubiru? ta, geo? an e... ostatuko atarien? an ibiltzen tzeen.

– Eta nola zituen besoak Aitaxarkoak?

Besoak? olixen ta...

– Zabaldurik?

Txaketa, dena agotzas beteik, zen.

– Baina besoak zabaldurik?

Bai, zabalduik, besoak zabalduik, ta gero, atzenian e, puskätu itten zuten! azkenian e... urrätu.

– Eta su eman ez? su ematen zioten?

Ez! autsi te, utzi, errekaa botatzen zute. Ta, Landarra? kentzen zittun trastiek eta... akabo.

– Eta Aitexarko, berriz...

Ez, Aitexarköa zen agotzas beteik e, pantalonak eta... txaketa're bai, te gero... eztakit, buruen nik eztakit e nola... e! pañuelon batekin te izet-, itte-, iñe? eztakit zeiekin itten tzuten burue ta, gero... aurpegie... pintetuik, ta ola, ola.

– Eta Ninia?

Ninia zen zuresköa, ta ez disfraz te? ta daus e, zure bakarrik.

– Ttikia zen?

Bai, ola, ola... ola.

– Bertako zurgin batek egiten zuen?

A! afizionatuek, gizon batek... nekazalgo gizon batek in tzuen, ta... eee! gëo, asperzen zeenian? arrika botatzen zuten talletue ta fuera! gero dantzan denak.

– 'Tailletue' esan duzu?

36 *Eztuzte* < *ez duzute* 'ez duzue'.

Bai, talletue; baakizu ze den talletue?

– A! teilatua, bai, etxegaina, ezta?

Bai, ‘tejau’, talletue; ta ola, ibiltzen tzeen. Gero dantzan denak, neskatxek eta muti-llek eta denak dantza(a).

– Eta ‘eman, eman titia’, e? ‘man zon’...

Bai, bai: «man tzon» ta, egitten tzuen e...

– Pixkatxo bat, bai, broma...

Broma! ejeje! ola bilko zuten. Ni orduen txikie nitzen, nik... iotëak akatu zeen ni... amabost o amasei urte o ola nozkie, enitzen kuadrillea alleatu; nee aizpe bai, alleatu zen ne aizpe...

– Zaharragoa zen zu baino?

Bai, bai; ni... amasei do amabost urte o ola nittuen.

– Polita, e?

Bai, orduen etzen... politik ee, etzëon moduik e, beztitzeko ta, juxtoan beztitzen tzen jendia... diru gutxi, etzen diruik artzen gauzekin, oin bezela... oin ee! gero, giterra! neskatxe kuadrillekõak eta muti-llek? adio erriko... txikilleri guzie juaten giñen, ta denak an, larrañen, denak... dantzan, (i)yendero! oso alegrëa! oin e, oin ez, oin e... iyendia³⁷... eztut nabari iyendia denik e³⁸, ez musike? ta ez gazterik? denak juaten dee erritik kanpoa? t’errie gelditzen da... gauze eztena juateko; gizon zarrak eta makumiak e itxea gobernatzeko? gazteri guziä fuera!

6.6. Ohiko sendagintzaz zerbait

1) Begien hantura (1988)

– Ea nola den kontu hori: begiak gorritzean marraskiloak zapaldu eta...

Bai, ori nakien nie abuelok saten tzuen: ‘Ama Birjín urríko, liguá irú orríko’, ta Ama Birjín urrikõa... e! zortzien da, ta orduen, ligua egon be da jaiok, berde-berdëa, iru, iru... orri, iru osto txiki, berde-berdëa ya.

– Bai, esaera hori aipatu zenuen lehen; ea orain kontatzen duzun begia gorritu-eta, marraskiloak edo karakolak zapaldu eta...

A! bai, ori erraxa da, ori nei pastu zakeen, ori... ori erraxa da. A! kontatu nuen ori an, ez?

– Ez, ez, hori ez zenuen kontatu.

Ez? oi ene! ni... txiki nitzenian? amabi urte do... eztakit, enittuen izein amabi urte, atra zakeen begi ontan? nik eztakit, grano at bezela? ta, begi guzie ertsi zakien ta [...], gorri-gorrie dena. Ta, onen [alabaren] adiñeko... neskaix bet? onen lagune izendu zen? ta san tzeen: «Ori... sendatuko dakizu beleixe, karakola... aundi bet ar zazu? te, matxakatu buru onde (sic) ongi». Nola esaten zakeon?... almirzei nola esaten tzakëon

37 *Ittendia* aditu uste dugu hor, eta gauza bera ia jarraian ere, lehenagoko kasu batean iruzkindu bezala.

38 Hona Iñaki Caminoren oharpena: «Ezezko konpletiboetako perpausetan ageri den *-enik* atzizkia ere, Euskal Herriko erdialdeko hizkeretan ezaguna dena, Andimendiaz iparrera eta Imotz eta Basaburua aldean ageri zaigu, baina hortik ekialdera ez» (Camino, 1999, 194. or.).

euskeras? oräin akord-, eztakee akordatze(n)³⁹; an matxaka-matxaka in... karakola? ta, miseko... puxke batian paatu? karakol ore? ta, oligo... gordin pixkuat bota? ta paatu zeen emen? ta, lertu zen, sendatu zakeen ederki, karakolaki, be(i)re!

– Hori da kontua, e?

Bai, [alabari:] ¡la Cesárea me dijo!... se me hinchó todo el ojo, hinchaö, de un frío con el ojo y: «Eso se te curará, be(i)re, pon un caracol; coge un caracol grande y... machaca y ponte». ¿Sabes hasta dónde fui a coger el caracol, por la carretera? aquella que [...], ¿con unas maticas? de aquellas maticas salían caracoles y allí encontré el caracol, y con el caracol a casa. Machacar, ¿me puse? y se me curó; mira ¡qué médicos teníamos!...

– Eta granoak nolakoak ziren?

Nik eztakit, granoak, dena aziik, gorri-gorrie dena ta, apegatuik begien noken, ola, au... ondie eme(n)! sagar bat bezela aundituik... dena!

2) Azaleko bikorrek (1988)

– Ez-ez, orain esaten dizut granoak, granoak edo pikorrek-edo. Nola dakiote, nola esaten zaie?

Bai, granoak.

– Eta horiek sendatzeko...

Sardin-belarrakin oiek; sardìn-belarra bakizu nule den? ola, luze bat? ta, doke bi kolore: gañe aldean beltxa ta, besteak txuriketa, ta ore... aza-osto ateki(n)? paatu suen ta, beaxten da, bias-biatsa? ta kentzen dakeo azala? ta paatzen da ore? ta, xendatzen da... orreki sendatzen giñuzen guk... granoak! medikuik ez giñuen.

– Zer-nolako granoak ziren?

E! nik eztakit e, igual e... ze daki(t) nik? ure... txarrak, también, bazeen igual e, eztakit nik, igual jaen giñuzen barazk-, cualquier, sasiko o... sasiko o, ze esaen nuen? ozpin-belarrak eta, jaten giñuzen. Nik ze dakit zek? ze atratzen tzen do, igual e... ze daki(t) nik?

3) Irañetako ur sendagarriak (1988)

– Eta tolorta zer da?

Tolortá? tolortá, uré tolortá...

– ‘Batueco’?

Batueco; du usaie... arrotze galdue badakizu? ze usaie botatzen duen? ola botatzen du, ure... tolo-, esto, agua batueco. Irinten? eztaki(t) ze in den, baakizu ere, aren... erro-tan ondoan? an zoketen ur, agua de batueco, artuik.

– Bai, ur horri, euskaraz, tolorta esaten dakio?

Bai, euskeras e, tolorte? o, agua de batueco, bota usaie? arrotze... tolortak bezelixe, ta Irinten tzeon itturri ore, artuik zoketen an, errotan ondöan; [alabari:] ¿no viste tú el agua de batueco en Irañeta?... askok ematen zuten e, mediziñe bezela...

– Zertarako?

39 Geroagoko beste une batean bai, oroitu zen: *älmaíze*.

Nik eztakit zetako, guk ez giñuen, ez giñuen... karri, ez giñuen kartzen guk e... ur ortatik, biño... askok kartzen zuten; zerpaitt ë... izein zuten, ideaen bat, ideen bat itzein zuten, ore eran iten zuten ur ore, ur oi, ño! ore... zakarra ze(n), usei fuertia zoken ur arrek, tolort ure, 'agua de batueco'. Askok juaten tzen botilleki! orein, eztakit ze in den, ni e... iintarrak⁴⁰ eztakit ze in duten, an e... zoketen beste... ure, ederra, ta... saldu edo eztakit ze in duten, iintarrak. Ala bizi zen an eta, jendia ala bizi tzen an denbora artan, englorikan (?) etzuen e... etzuen medikamentuik, belarrakin.

4) Garatxoak (1988)

– Eta 'verruka'ri nola esaten dakio, 'karitxa' edo?

Garitxé.

– Horiek ere sendatzen ziren?

Eztakit, be! [alabari:] garitxe, ¿no hacían como una... con raíz de espárrago? garitxek e, esparragoak ateratzen dee...

Alaba: Leche, de esa leche que saca las hierbas, no sé qué... cuál era; de esa leche que sacan, vamos, de esa... ¿líquido blanco, que sacan las hierbas?

– Pero ¿algo de espárrago, dice?

Alaba: No sé si era de espárrago, no sé.

Sí, me parece que sí, que eran raíces de... de espárrago, las raíces silvestres que nacen allí.

– Baina Ihabarren ez da esparragorik...

Ez! ezta e... oiana, oian... inguruen? atratzen tzeen, sasietan e, esparragoak esaten zioten, ta... aiek lurretik e, sasietan, ta aien... arrekin, eztaki nik arrek ya e, amaten zuten e... zañek, ta... zaiñ aiekin, untetzen zuten, garitxek; etzen beste gauzik, be! sendatzen bazen bien ta ezpazen también. Ola zen.

– Eta begietan ateratzen direnak, erdaraz 'orzuelo', horri nola dakio euskaraz?

Eztakit nola dakeon, eztakee akordatzen ore... eztaki nik; nik itzendu nitxuen⁴¹ bastante, beño denborakin juan tzeen, bee kabuan akaatu zee, enitzen, dausekin enuen itten. Eztakit nola dakion euskeras.

Ohiko sendagintzaz beste zerbait (1988)

– Sardin-belarra aipatu duzu arestian...

Sardín-belarra dá, belárra... emén badeé sárdin-belárrak, olá, belarrá luze bát? sar-diñén... formá, ta oré da... oré doken... berótutzen giñuén e, áza, ostó-aza batéán bildú? ta suén... óla, ñdekué? ta, geó, autsékin tapatú? ta, esto... beáx-beátxa ittén da... bèlarr óre; ta, azán bilduík da, baitaó? ta, sáten duté, géro, xárdin-belarr óre? déna óso... óso beátxa, ta zerpáit paziñokén... gránuen bát o... óla? orè paatú? te, sendátzen tzen, lértu ítten tzuen.

– Eta bendatu bear zen edo?

Bai, medezíñe zén ore, sardín-belarra, merezíñetakóz kíñuen sardín-belarra.

40 Irañetakoak, alegia.

41 *Tt* > *tx* txandaketa, gutxitan bada ere, agerikoa izan da inoiz.

– Eta begiak gorritzen zirenean?

Begiek gorritzen tzeénian? ároxá an, ároxá-urékin pettí in giñuen, ároxá... égosi! arroxán... òsto áiek? eta úr arrekín garbítu; ta, gáixki balín-, médikuenganá juàten tzén.

– Zergatik paratzen zen gorri begia?

Zé daki nik? zeátik. Askó? leèn askó zen jendé, neé gazterie? jénde... begié? górrigórrie; ta, óla da... begiétako miñé, sáten giñún zéla.

– Eta orduan, arrosaren...

Bai, ároxá; guk, nèe aizpéi? fránkotan itten zazkió n begí górrigórrie ta, arró x-urék in, beño geó juan tzén médikuengana, ta... jar zazkió n óngi.

– Orduan, ura egosi behar zen arrosa-ostoeekin...

Egosi, bai, òsto aiékin? òsto txiki aiéki? òsto txiki aiék egosi, ta ùr arrekín? garbítu.

– Zerekin? guata batekin, pañuelo batekin edo...?

Bai, garbít-, séndatzen tzén beño, béis buélta, ta... nèe aizpéi? juan tzén médikuenganá ta... séndatu zazkió n óngi.

6.7. Bestelakoak

Lumera, balearen olio (1988)

Zurésköak zozkén e, oín, erroderák dokté⁴²... búrníe beñò, gu... orduén ez, zùresköá, e(r)óso ta, orè untetzéko? lumé ra.

– Lumera, e?

Bai, lumé ra.

– Eta zer zen, olio a zen?

Éz zen... kafía bezéla koloría beño... lódi-lodíe zen, lódie.

– Eta zerena zen, ‘ballena’? balearena zen?

E? ballená? bai, bai, bai.

– Nondik ekartzen zuten?

Eztáki ník e, lakúntzarrak juàten tzeén, lúmerákin te... óliguákin ta Lakúntze guzié, bée zálziekín... án ibiltzen béti, ingúruen; òliguá, lumé ra... dénetatik.

– Lakuntzarrek ekartzen zuten?

E? lakúntzarrák juàten tzeén bai, òliguá ta lumé ra ta... áza-planták eta... éspartziñék eta dénetatik juatén tzien, Lakuntzé pòbre báizen ba, etzeón bátre fábríkík, ta... noá juan bear zué jendeák? àl den bézelaxè, bizié atràtzen zuté(n)!

– Eta zuk bazenekien olio hori balearena zela...

Bai, bai, banakién, bai, bai-bai.

Arrantzaz zerbait (1988)

– ¿Cómo ha dicho? Cazador...

«Cazador, pescador, nunca huele agrador», y aquel hombre así debía de ser, cazador y pescador; [alabari:] y a ver tu padre la misión que tenían los dos esos, ui-ui ene! era

42 *Dokete* batetiko laburketa, antza; ‘daukate’, alegia.

tremendo. ¿El padre de esta? ¿en la primavera? allí sale mucha hierba en los hierbines y en los oriles del río, hierbines, y ¿en la primavera? se levantaba... antes que amanecer, y allá, al río, a ver los... anzuelos y, el botrino y la naza y todo; ¡hasta la barbilla!...

– Hori, hori, ea kontatzen duzun nola egiten zen arrantza...

Naza? esto... [alabari:] aquello que hacía con mendas ¿cómo se llamaba?

Alaba: Naza.

Zumiak egitten zuen, ola, luze-luzia? ur-zelaixea? ta, eskiñen or, botill au bezela? zume guziek lotuik? eta...

Alaba: Unos aros así; [amari:] dígame en vasco, unos aros...

Sí, con ese, como un tubo, hacía, y ataba las...

– Eta euskaraz nola esaten da?

Orri? naza, esto... naza, ta besteai?... botrino; esas dos cosas tenía, y los anzuelos.

– Eta ‘anzuelo’, euskaraz, nola?

Euskeras e, antzueloak.

– ‘Amu’ ez duzu aditu?

Ez, antzueloak, ez zittun beste...

– Eta nola egiten zuen arrantza?

Arrantza nola itten zuen? olako zumiakin itten zuen botill au bezela... emen, emen-eme; au, au bezela balitze? ori eme(n), alo, mire: olixen, olixen luze-luze bat, aundi bet, ta emen, zulo aundi bet, ta ore, botatzen zuen urëa? ta, gero zozken e... ¿cómo le explicaría yo? unas cosas pa que se, el pez iba delante y había como unos... cepos allí, y se entraban, por ejemplo, como aquí, y, aquí se metía...

– Baina, euskaraz esan behar duzu...

Euskeraz? arrayek sartzen tzeen emen, ta gero ez zeen atratzen, ta bi do iru zozkien, olako... eskalera bezela, ta an sartzen tzeen ta etzeen atratzen, ta gero bera juaten tzenëan? atratzen zuen ura uretik, ta, eskuekin artzen zittuen... arrayek, eta beste... botrinoak? aiek ez zeen e... aiek zeen e, arixkõak, ariekin iñikuak, erosi, ta aiek e botatzen zittuen, jana barnen, ogi-puxkek eta eztakit ze gaigo sartzen zittuen, maize-puxkek e bai? [alabari:] ¿pedazos de maíz también?... Sartzen zittuen ba an ta, an sartzen tzeen, ta gero, atratzeko bideik, bolsak, zozkitena(k) ta, sartzen tzeen bolsetan, ta, gero, atratzen zittuen uretik? eta, eskuekin artu? te itx(e)a.

– Eta, harizkoak zer ziren?

Botrinoak.

– Harizkoak. e?

Bai, ari zen ariskõa.

– ¿De hilo?

De hilo.

– Eta txintxeriak ez ziren paratzen?

Txintxeriak? bai, antzueloak... ta txintxeria sartzen tzion, antzueloak, an [...], ore sartzen zuen antzueloan ta, esto, lize luze bat, ta arris, arriek lotuik gisa artan? ta, botatzen zuen aurrëa... arrike? ta lotzen zuen sasien batian... liz ore? ta? an ugeldean... y an usaitzen berritz... txintxëriak e, ingiri itten? ta, juaten tzeen e... arrayek? eta ozkatu? te an gelditzen tzeen. Ta gero juaten tzen? ta, atratzen zittuen.

– ‘Ingiri itten’, e?

Ingiri itten? bai, ¿al nadar? ingiri itten. Eta, atratzen tzittuen ta gero itxea, ta, aquellos... como culebras, en castellano ¿cómo se dice?

- Aingirak?
 Anguila no...
 – Aingire?
 Aingirie? no, tampoco; no me acuerdo en este momento.
 – Eta ze arrain klase zen han?
 Barboak, ta... ori, ‘madrillas’ ¿cómo se decían? ¡allí hay tanto, no he hablaö yo hace noventa años!... Pues, bueno, no importa. ¿A las truchas? trutxek, no le llamábamos otra cosa, trutxek.
 – Amuarrainak, ez?
 Amorrayek e bai, biño, amorraiek, nik uste nuen, denai esaten zakeola, amorraye’re bai, trutxai seguramente esain giñon amorrayek.
 Alaba: A las anguilas, no les dirían, así...
 A las anguilas no me acuerdo, no me acuerdo cómo se llamaba, ‘angeriek’ o... sí, así una cosa, ‘aingirie’ me parece que se decía, sí.
 – Eta barboari nola zakion euskaraz?
 En... euskera’re? barböak, saten giñuen, bai. No, tampoco no sería, no, ya tendrían otra cosa; no me acuerdo, tantos años que...
 – Eta horiek baino arrain txikiagoak ere badira?
 Madrillek, madri-, txiki bet, bai, ta beste...
 – Madrillak?
 Madrillek ez; no me acuerdo ¿sabes que no me acuerdo, cómo se llamaban?
 – ‘Ezkalo’, ‘ezkailua’ edo?
 Eskalluak e bai, saten giñuen e, nee abuelok esaten tzuen...
 – Madrillak ziren?
 Madrillek izein tzeen, eskaluäk, bai... beno? aztu dazkiä, anbeste urtes... Nee abuelo(k) pazakie ta nee aite’de bai, beño? aztu dazkie asko.
 – Eta gero, erre eta jan; erretzen ziren arrainak?
 Bai, bai, bai; arara juaten tzen gure gizon ore, goizetan; guatzëan nei utzi? te, ara! arrayek eske, ta belauetaño, oi ene! karzen zuen zenbatt aldís, beste zenbatt aldís e, ebatsi’re bai! juan ta daus ez! berak e... ikusi, bildu... denetatik pastu zen.
 – Eta hori, herrian bertan?
 Bai, bai, beleixen dago ugeldia, etzen... etzen juaten urruti botatzea an e... urbil! oso urbil. Ta, olaxeko, aldi betes kar z-, kar z(u)en, olixen, aundi bet, angila aundi bet ¿cómo se dirá? a la noche ya me acordaré cómo se llama y ahora, mira...
 – Bai, esan duzu: ‘aingirie’ edo...
 Aingirie o ola izein tzen, bai... ta, an franko artzen zuten, ol-, olako oietatik, subiak beze-la, ta oso ona zena, e? ure garbie! ta... oin eztago an daus e, dena... korronepittuik dao, dena.

Atarrietan agurtzeko era (1988)

Me dijo mi tía: «Zázi auntzeliá ta eskátu zú agózbayè». Y le digo yo: «E! ni énaiz joain, ník eztút esáin, èuri ník eztút eskátuko uskéras ta, ezteéte entendittú, eztée, eztú entendittúko ta». «E! góie! main dín!». Salí y fui corriendo, llegué a la puerta...

– Segi, segi euskaraz, bai...

A! juan nítzen ní? ta... «Amärié(b)!» óiu itten giñuén, «Amerié(b)!», juàten giñenéán... zérbaitt eské itxe batiá? ta, atra tzén itxekoàndri oré? eskaléra berá tor zén? ta: «Èsan

dée tíak ya máin déen àgozbayé». Ta, «Bai, bai... mángo izút», ta man tzeén agozbáye. Ta ní, ordúan, póz te lasterká, itxéa née aozbáyeki. Badakizú ze dén agozbayé?

– Bai, bai, bai.

Pàsaderá?... láxoá; án pasten dá... agótza? ta... bikórre juàten dá béra. Ta aláko... txándrioák pástu dazké neí txikitén. Bèste áldi bátes igual zén òstatué. «Goyé ostatué ta kar zán ózpiñe!», ta man tzeén e, orduén zòrziköá díru asko zén! zórtziköá... ¡diez céntimos! Man tzeén botílle ta: «goyé». «Gizon óre tortzén badá eztiót eskátuko!». «E! góie! máen dín». Voy corriendo, llamo: «Amariéb!», y por suerte salió el hombre...

– Euskaraz, euskaraz...

Je! juan nitzén làxterká? née díruékín ta nèe botillekín? ta, eskaléra pastúte, éntradan án: «Amariéb!»... Atra zén gizon óre; bueno, ník gizon óre kus nuénian? buélta itx(e)á, née botillekín ta née díruékín te, izillué giñokén... ítzan, izillu ét eta... izilluèn gañén? utzi nión zortziköa? ta... botillé? ta, fuéra eskápu ni! enuén kárri, enión eskátu! lótsa artzen nuén, éuskerás eskatzéá, zórtziku áten ozpiñe? lotsátzen? ta bazakién euskéras gizon arrek, ta ník uste nún etzakiéla, ta, etzéen dáus e ín née... izébak e, étzen e... éz asárre ta ez dáus itten e. Ta ála! béire! lotsátuik euskéras itz ítteko.

– Nola esan duzu? ‘izillue’ edo?

Izillué dá eskáñöa!... eztakít nola dén, izillué? àsentué ta...

– Bai, baina ez nekien nola esaten zenion.

Izillué, an, esáten giñón; [alabari:] al escaño, ya sabes tú, ya conociste, le decíamos izillué; sùkeldián giñokén ízi-, ízillué.

– Eta, agurtzeko, nola esaten zenuten? ‘anderie’ edo ‘amandrie’ edo nola?

Era, Mariáb, A-, Amariéb!... pues así llamábamos todos allí, íbamos a casa y «Mariéb!», esa e-, esa costumbre era.

Alaba: Después, en castellano, ‘Deo gracias’...⁴³

‘Deo gracias’; allí, en castellano, llamaban Deo gracias!

– ¿Para saludar?

¡No! la puerta, llamar en la puerta ¿no sabe cómo son las casas? pues, cuando vas allí no vas a entrar en la cocina, llamas en la puerta, y llamábamos: ‘A Mariéb!’ y salían.

– Amariéb?

‘Amariéb’ llamábamos, Mariéb, A Mariéb, le poníamos, ‘a María’ querría, María que decir...

– ¿Con b final dice? ‘A Marieb’?

A Mariéb? «A Mariéb⁴⁴... Amariéb!»... y ya está, y salía la dueña o el amo, o contestaban dentro; si te conocían, llamaban: «Pás zatté!», y si no, salían: «Zér nauzú?»... y así.

Aguazilak batzarrera deitzean ere horrela (1988)

Án e... àlguazilléi nóla esáten dakió? banakién báí, izéna. Juàten tzén? ta: «Amariéb!... –óiu t’ittéra– biár auzelán». Bestèa é, bíok, abíxua manda(t)zén iguál: «Amariéb! datòrren iendéan kòntribuzioá». Bestoát: «Amariéb!» esto... etòrko déla, a! «Xàn Migelá biár prozesioán, biár prozesioá San Migéla». Ta, géro béis ateá: «Mariéb! biár

43 *Deo gratias* latinezko esapide ezaguna da hori, bistan denez.

44 ‘Ave María’ ote da hori?

Oskéa prozésioa, San Migéleki», olíxe; olixén e, makúme át juáten zen: «Mariéb! gáur zàzpíetán batzárre, éz faltátzeko», ta... bèste ére zerpáitt, bèste... biár? èztaki(t) zér delá, ta: «Amariéb!»... pa todo 'Amariéb'.

– Eta hori, atariz atari edo?

Itsés itxé!... «Batzárre!», pues... zenbàitt aldís? èrri gúzie batzárre; geró ontzénak pas-tútu, pàstu zén. Ta, èrri gúzi, itxi guzítan... èrri gúzie pásten zuen; ètxe gúzitan: «Ma-riéb!... àrratsekó zòrtzietán batzárre», ta bèste itxeá, itxes ítxe, èrri gúziä... «Amariéb! datòrren igendeán kòntribuzioá déla», ta... y así, y mil cosas que había en el pueblo, ¿qué decir... que tenían que ir a la posada? pues todo, de casa en casa, y se ve, cuando había oncena, onzèna⁴⁵ zenían? de báii.

Herri Batzarrea, hamaika gizonek osatua (1988)

– 'Onzena'? Hori zer zen?

Amáike gízón, èrri gúzie... lén èrri gúzie juatén tzen batzárreä; bádaki ze dén batzá-rea!...

– Bai, bai, bai.

Ta geró? amáike gízón pastú zi-, paratú zittuten, ta orrí abíxetzén. Ta... zènbaitt áldis, también e-, èrri guzié, juáten tzén, según ze... óianak o bòta bear zutén? pues ya... bá-kotxan gogoá, ikustéko, èrri guziék, ta... Irebérritík eskátzen zutén úre, ta ordúen èrri guzié juáten zén, yá zé... zé gógoa zokén jendiák matéko, ta ítxe gúziek? ítxe gútziek... ibíltzen zien: «Mariéb!... gáur ba, àrratsèän? zòrtzietán? Batzárre». Olá, ejeje!... a! óri, kánbietu dé gúzie.

Behiak atorra hautsi zion uhartearrena (1988)

Mortiken... zoketen, baizai? Ugerteko... gizon bat eta...

– Baizai, behizai?

Baizai da... baiek kasotzen, kaso itten e...

– Bai, behiak zaintzen dituená, ezta?

Baiek, bai, las vacas, sí, baizai, eta... saldoa? oianëan, arrapetzen? ta gëo itxea kar-zen tzuen? ta, orduen, sasietan paatzen tzeen e, trastiak sekatzén; ez akordatzen zu?

– Ez.

Oin ee, bakotxak bee... laiöan paatzen ttute sokak eta, an sekatu giñuen guk? larrá-ñen ta an e, sasietan paatzen giñuen trastiak sekatzén! ta, montoi iten e igual, sasien paatuik, atorrek eta, pantalonak eta dena sekatzén-ta. Baizei etze ordun-, baizei etorri... itxea? ta, bayek eta idiek e jaten ttute... trastiak; eztezu? eztuzu zuk aittu?... baye torri te, sasié jun ta? artu trasteak ta dena, atorra autsi men zuen. Ta, gero... esto, nola saten dee? jabia, baizaye ya asarre, etziola bayiei kasoik in te, atorra... autsi ziola ta, erderas itz in nai ta: «El caba-, el...», espera, nola esan tzion? «El palacio la vaca, ha comido la trapa, el elorri lau poske se ha egiñaö».

– ¿El palacio la vaca?

45 Iribarrenen (1984), honela: «Oncena. Junta compuesta de once vecinos y encargada de regir los Concejos que exceden de 250 habitantes sin pasar de 400».

La vaca en el palacio, ha comido la... en vez de decir la camisa, ha comido la trapa –el trapa o... la camisa, en vez de decir, no sabía...– y, el palacio de la vaca, ha comido la trapa y el elorri lau puska se ha egiñaö. El palacio de la vaca se ha comido la camisa, y él, estaría en un... elórri es... ¿espino?

– Bai.

Y el espino en cuatro pedazos se ha hecho.

– Se ha ‘egñ-au’, e?

Se ha egiñaö.

– Eta ‘el palacio’ hori...

¿El palacio? Palazio saten zioten itxe batei; onen aite bizi zen, Palazioan. Itxak, badakizu? denak, dee... erkada, ta erdien, tzëon, bee... nola esaten dakio euskas... pika-porteai? eztakie akordatzen, oein eztakie akordatzen nola dakion. Ta oi, itxe orrei, saten zioten Palazio. Ta, bat? Palazioko bayek, jan men tzuen... atorr ore, ta baizei: «El Palacio de la vaca, ha comido la trapa, y el elorri lau puxke se ha egiñau». Entendi ittezu?... olako zelebrequeri asko saten zakion!

Aita eta senarra peoitzan ibiliak (1988)

Y, como era un poco mayor, le pusieron a calentar los puchericos; se iban cada uno a...

– Nor hori, aita esan duzu?

Gure aite, ta, eztakit, bakotxak an su ite’re, eltxeito paatu? suben inguruen... orduen e, karrufille, zerpaitt ero, e... bueno, ¿por ejemplo? dee sei obrero, beño, orduen pionajes... artu zittuten zerpaitt e... trabesak paatzeko do, lan gaiaö? ta peonak eta juañ tzeen nee aite ta, nee senarra’re bai. Ta nee aitei, paatzen zioten? eltxetoa berotzen, sube in? ta, eguerdien... jateko. Ta, nee aite, eltzëa, eltzetoa paatu, ta, bat, txilipurdeka bota tzen, serak. Ta, nola esan tzion?... «Esteban, Esteban, el puchero se ha caído, alrebesiau, mirando hacia Pamp-, hacia Pamprona!».

– ¿Se ha caído alrebesau?

Sí, «el puchero se ha caído alrebesiau, mirando hacia Pamplona», txilipurdika tte parres!

– Dando volteretas, ezta?

Klaro! klaro; oi, irri! Jesus!... oso ze, ez zakin daus e! ta irri iten zuten.

– ‘Eltzeto’ da ‘puchero’?

Eltzetoa, bai, bai; eltze txikitto oiei esaten giñon guk... eltzetoa.

– Eta ‘karrufille’, zer da?

A! karrofile, karrofile, bai; euskas!

– Baina zer, zer da?

‘La vía’, karrofile.

– ¿La vía del ferrocarril?

La vía, bai, karrofile, bai. Emen [Irunen], ze esaten diote?

– Ba, eztakit, ‘perrokandilla’ edo, trenbidea edo...

A! guk ferrokarría... karrofile! bai, karrofile, ze diferenzia! Ta ola, gauze asko, oi! euskaldunei irrias itte ongi irri... Jesus! mutiko gazte, gazte guziek ez zakiten erdera, ta, nei iteko euskera? oi ene!... irris, Jesus! emen ‘parra’ esaten diote, ola, ta... orein jende, eztuu ongi ikesi beño, bastante ikes zuen, azkeneako bastante ikes zuen erderas, beño...

– Eta, Esteban hura nor zen?

Esteban? aixkide bat zen, kamineroan... semia, kaminerokin giñoken konfianza asko, kapatatza zen... kamineröa; ta, lana maten zioten.

– Aitaren adiskidea-edo?

Axkidea, bai, bai, axkideak giñen famili guzie, ta... ola, konfianza asko zoken gue aitek ee... mutill arrekin! ongi artzen tzion mutill arrek eta, aitek zer nai zuen gaigo?

Piperropilak (1989)

Alaba: Y, los piperropilles ¿cuándo hacían?

¡Ah! sí, por fiestas, piperropillek itten zittuten?... festetan? ui! itten xu⁴⁶, nee aizpek, bi urtes atik eman zittö(n), olixko monton bat piperropille. Festetan? itxes itxe ibiltzen tzeen... giterrakin? te mutil bakotxai? piperropil bet?... ze uste duk? oi, ene!

– Zuk egin duzu piperropille?

Nik ez.

– Baina ikusi duzu egiten? badakizu nola...?

Bai, bai; azukere gorrieki, eta... arrotzëa batittu? te... iriñe eztakit botatzen zioten(n), ongi ore... ongi masatu? ta gëo... paperëan, olixeko... ola? ola, forma? ta an... barratu?...

Alaba: Canela...

Labian sartu, olako... olako... ojalata aundi betian? paatzen zittuten bi do iru... piperropil oietatik? ta labia... berot(u)ik? ta sartu? bandeja? ta... ola, erretzen zittuten labian... ze lanak!

– Eta haiek banatzen ziren festetan?

Aiek, bat, mutil bakotxai bat, amasei mutil dan bezela? amasei piperropil.

– Goxoak izango ziren...

Oso goxoak zeen, oso goxoak.

– Eta egin, nork egiten zituen?

Gue izeb'atek itten zittön nee aizpäi, izebak; asalde guzien piperropillek itten mutillendako, bere!

Alaba: Eran como unas tortas, como las tortas esas de txantxigorri que se hacían... de la manteca del cerdo, ¿no? las tortas, no sé si habrá visto usted...

– Sí, sí, y comer también.

Alaba: ¡Y qué ricas son! pues los piperropilles me parece que eran por el estilo.

En Pamplona se vendía mucho txantxigorri... y ¡qué ricos son! Pues mira, todo eso hacían, piporropil (sic). Las chicas ya tenían buen gasto, ¿por carnaval? le llevaban un plato de alubias, un cacho grande de pan, y no sé si no les llevaban huevos también; ¿qué iban a comer? querían comer, pues... un plato de alubias, y pan, como no había panadero no podían comprar, pues pan, las mozas... ¡fíjate!

Ardoa egiten ikusi ez (1989)

[Guk] eztuu ardantzea zautu, alorrai bai esaten diote ‘ardantzea’, ta guk e badokugu... Àrdantzëa esaten duen alorra. Bai, bazeen bai, ardanzeak an beño, kendu zeen, nik eztut zautu; oin ee, parzelak in zittuten, ta... parzel aundi betzuek...

46 *Zu, zun* dugu hor, eta, hurrengo lerroan, *zittu, zittun*. Bi adizkiok aski desitxuratuta.

– Orduan ez duzu mahatsa biltzen ikusi, prentsatu, eta...
Ez, ori eztut ikusi, ez, eztut ikusi.

7. ERREFERENTZIAK

- Aranzadi Zientzia Elkartea & Etnologia Mintegia. (1983 eta 1990). *Euskalerriko atlas etnolinguistikoa (EAEL, I eta II)*. Aranzadi Zientzia Elkartea.
- Artola, K. (1992). Hegoaldeko goi- nafarreraren azentua dela-ta (hurbiltze-saiakera). *FLV*, 60, 214-215.
- Artola, K. (2014). *Ziorditik Uztarrozeraino, Nafarroan, euskararen hegoaldeko mugetan barrena, 1983an*. Aranzadi Zientzia Elkartea.
- Artola, K. (2021). Oltzako aldaeraren inguruan (1 - Arakilgo azpialdaera). *FLV*, 132, 403-472. <https://doi.org/10.35462/flv132.6>
- Bonaparte, L. L. (1863). *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation actuelle de l'euscara et sa division en dialectes, sous-dialectes et variétés*. l. g.
- Camino, I. (1999). Goñerriko hizkera (II). *ASJU*, 34(1), 194.
- Garmendia, J. (1987). *Léxico etnográfico vasco / Euskal lexiko etnografikoa*. Argitalpen eta Publikapenen Gipuzkoar Erakundea.
- Iribarren, J. M. (1984). *Vocabulario navarro (nueva edición preparada y ampliada por Ricardo Ollaquindia)*. Institución Príncipe de Viana.
- Mitxelena, K. & Sarasola, I. (1987-2005). *Orotariko euskal hiztegia*. Euskaltzaindia.
- Pagola, R. M., Alkiza, E., Beola, A., Iribar, I. & Iribar, J. J. (1996). *Bonaparte ondaroko eskuizkribuak - Hegoaldeko goi-nafarrera*. Deustuko Unibertsitatea.
- Salaberri Zaratiegi, P. & Urrizola, R. (2008). Hiriberri Arakilgo predikuak. *FLV*, 108, 263-290.
- Yrizar, P. de (1992). *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional*. Euskaltzaindia.

